

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1904

TARTALOM.

	Lap
Gyöngyösy István élete és munkái. <i>Dr. Gyöngyösy László</i>	385
Mikes törökországi leveleiről. (Második és bef. közl.) <i>Miklós Ferencz</i>	437

Adattár :

Radványi verseskönyvek. (Hatodik és bef. közlemény.) <i>Baros Gyula</i>	449
Alvinczy Péter életéhez. (Negyedik és bef. közlemény.) <i>Kemény Lajos</i>	490
Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban. <i>Dr. Eszlegár László</i>	500

Könyvismertetés.

Psychologie der französischen Literatur von Edward Engel, Berlin. <i>Téri József</i>	508
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	510

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

GYÖNGYÖSY ISTVÁN ÉLETE ÉS MUNKÁI.

A KÖLTŐ NEMZETSÉGE.

(A nemességszerző Gyöngyösyek. Költőnk atyja. Családja, neveltetése, Istók öröksége. Melyik Gyöngyösy családból származott a költő?)

Gyöngyössi István (így írta magát a költő hivatalos iratain) a Gyöngyösy—Horváth családból származik. E családnak ez volt a neve, mint azt a Rudolf királytól 1593-ik év április 30-án Prágában kiállított nemes levél és II-ik Ferdinándnak 1630-ik év május 8-án Pozsonyban kelt oklevele bizonyítja. A két oklevél közül az igazi nemeslevél a Rudolf-é, aranyos betűivel, gyönyörű initialékkal, szépen kifestett címmel. A címertetején ágaskodó oroszlán van, jobbában kardot, baljában törökfőt tart. Egy koronázott sisakból emelkedik ki ez a fenevad, alul van a címerteste, középebe ugyanolyan oroszlánt festettek. Az egész négyszögű aranykeretbe van foglalva, jobb sarkára megint ugyanaz az oroszlán van egy pajzsra odafestve, baloldalán Magyarország négy folyós kis címere a kettős kereszttel, felől pedig két angyal kiterjesztett karjával áldólag borúl a címerre. A nemességet *Horváth* György szerezte hadi érdemeivel, a mire elég alkalma nyílhatott az akkor folyó török háborúban. Érdeme nem kicsi lehetett, mutatja az a körülmény, hogy iránta való tekintetből nemcsak feleségét, de testvérét *Mihályt* is megnemesítették. A család *zempléni származású volt*, mert a nemes levelet 1595-ik évben április 5-én Zemplén vármegyének *Zemptén* városában tartott gyűlésén hirdették meg. Rendes szokás volt abban az időben, hogy a nemes levelet ott hirdették ki, a honnan az illető nemességszerző származott, vagy legalább abban a megyében állandó lakos és birtokos volt. Igaz, a nemeslevelet Ung vármegye 1619-ik év augusztus 10-én tartott *nagykaposi* gyűlésen is meghirdették, de ez a kései kihirdetés csak annyit bizonyít, hogy a család Ungba is elágazván, mint ungi birtokosok itt is élni akartak nemesi jogokkal.

A nemességszerző György mag nélkül halt el, de öcscsének, Mihálynak, *Körösy* Ilonától három gyermeke maradt; *István*, *János* és *Judith*. Ezek közül *János* lett a család fentartója, a kinek nemes, nemzeti *Deák* Kata volt a felesége. Ez az új nemes igen nyomatékos módon ismertette el újra nemességét. Ungvár városában Nagyagárdi *Agárdi* Jánostól zálogba vette 600 magyar forinton Ungvár városában levő nemesi curiáját (curiam nobilitarem) és három szabad szőlőt (vineas liberas). Az ilyen szőlő, mint nemesi birtok a dézmától mentes volt. Horváth János nem elégedett meg azzal, hogy erről írást állíttatott ki a leleszi Convent, mint hiteles hely előtt, a mely abban az időben az ily birtokváltozásoknál törvényes forma volt, hanem a királytól is megerősíttette. II. Ferdinánd király erről nagy, függő, pecsétes, kutyabőrös írást adott. Ebben a királyi okiratban a Horváth család szó szerint így van nevezve: »*Joannes Horváth alias Gyöngyösy*« s meg van adva neki a nemes embernek járó egregius, nobilis czím. Hogy Gyöngyösy Horváth János nem ok nélkül szánta el magát e fáradságos és mindenestre költséges dologra, az világos. Csakis úgy lehet a dolgot magyarázni, hogy a Horváth-család inkább a Gyöngyösy néven volt ismeretes, mint-hogy a nemes levélben csak *Horváth* Györgyről és testvéréről, Mihályról volt szó, az új nemes, a ki még csak apja révén élvezte a nemességet, kényelmetlenül érezte magát, talán kellemetlenségei is voltak e miatt, a miből aztán ilyen módon eviczkelt ki. A régi családi okiratokból kiderül, hogy a család ezentúl soha se hívta magát Gyöngyösy-Horváthnak, hanem csak Gyöngyösynek *Radvanczi* vagy *Gatályi* előnévvel. Csak egy kései ivadéka, Gyöngyösy-Horváth Imre volt pesti ügyvéd élt e teljes névvel, a ki 1898-ban mag nélkül halt el.

Ez a János volt nagy atyja költőnknek, atyja pedig a legöregebb fia, szintén *János*. Erre a Jánosra vonatkozólag volt családi irataink között egy adás-vevési szerződés, a mely — fájdalom — elkallódott. Ebből az okiratból tudom, mert tartalmára jól emlékszem, hogy Gyöngyösy János *eperjesi prókátor* volt, s ez okirat szerint Bodrog-Kisfaludon szőlőt vett.

Költőnk atyja tehát ügyvéd volt, s bár Ungváron vagy Radvanczon, Ungvár mellett levő kis községben született, a mit az is bizonyít, hogy atyjai házának nevezi ott lévő két házát, *Eperjesen lakott*, a hol szép emeletes kőháza volt. Csak vénségében költözött vissza Ungvárra, a hol végrendeletet tett 1656. október 31-én. Eperjesen csak prókatori teendői miatt lakott, mert e nagyobb, táblával is bíró városban jobb keresetre tudott szert tenni.

Keresett, hírnevesebb ügyvéd lehetett, mutatja az is, hogy szép vagyonnal rendelkezett. Apjáról valami sokat nem örökölhett, mert még négy testvére volt; *Pál*, *István*, *Ferencz* és *László*. Vagyonkájoknak tehát megkellett oszolni. A mit János a prókátor szerzett, az naggyobbára a saját keresménye volt.

István a költő a prókátor Jánosnak volt a legkisebb fia. Bizonyos, hogy *Radvácson*, e kies fekvésű ungmegyei helységben született, mert atyja, mint már említettük, radváczi s ungvári házait »Istókra« vonatkoztatva atyái háznak mondja, de különben maga a költő magát többször *Radváczi Gyöngyösy Istvánnak* írja, a miből alaposan következtethetünk születés helyére. Abban az időben nem ok nélkül írták a falu vagy város nevét a kisebb nemes urak nevének elé. A költő fia és unokája *Gatályi* előnévvel éltek, mert *Gatályban* születtek, ott laktak. Így írta maga Gyöngyösy Gábor is, a költő dédunokája, a kinek szintén *Gatály* volt a szülőhelye. Nagypám Gyöngyösy György pedig Agárdinak is írta magát, mert Agárdon született. De van okirati adatunk is arra, hogy Gyöngyösy Istvánt radváczi születésűnek tartjuk. Apja végrendeletében ezt írja: »A törvény szerint is őt illeti az *atyai ház*, minthogy *Istók* a legkisebb.« Úgy hiszem, ezzel el van döntve »Istók« születés helyének kérdése. A tripartitumban is benne van, hogy az apai ház a *legkisebb* fiút illeti.

Minthogy pedig Gyöngyösy János a XVII-ik század harminczas, negyvenes éveiben mint ügyvéd leginkább Eperjesen lakott, az is bizonyos, hogy iskoláit csakis ott végezhetette a lutheránusok ez időben igen híres iskolájában. Már itt meg kell jegyezni, hogy a költő születésénél fogva kálvinista volt. Bizonyítja ezt apjának végrendelete, a ki így szól a bevezetésben: »Elsőben is, midőn az Úr-Isten engemet ez világból kiszólít és az én boldog órámat elhozza, lelkemet ajánlom az én üdvözítő Jézus Krisztusnak szentséges kezében, testemet pedig az ő anyjának az földnek, úgy hogy az én rendemhez képest hagyom az én testemet eltemettetni.«

Ez szigorú kálvinista felfogás. A katolikus ember ilyenkor a szentekről, de legalább a szűz Máriáról megszokott emlékezni. Gyöngyösy reformata asszonyt vett feleségül, mert felesége *Baranyay* Ilona, valamint az egész család református volt, református volt legidősebb, *Baranyay* Ilonától született fia, *Gyöngyösy István* is, a ki anyja házában, birtokán, *Gatályban* élt, reformátusok voltak ivadékai is. A költő fiának unokája, *Gábor* is református volt, a ki dédanyja, *Baranyay* Ilona révén Ung-megye *Baranya* falujában levő kis birtokára visszatelepedett. Azt fel sem lehet tenni, hogy ebben az időben kálvinista apja katolikusnak nevelje fiát. Gyöngyösy későbbben, csak első felesége halála után, 1670 körül lett pápistává. Hogy miért lett azzá? Erre könnyű a felelet. Megmagyarázza lépését a kor s a saját körülményei. Labancz főurakat szolgált, a kik erőszakkal vagy a nélkül szívesen térítettek, hiszen Wesselényi Széchi Máriát is »szép móddal« megtérítette. Koháry meg éppenséggel nagy pápista volt. Aztán bekövetkezett az erőszakos térítések ideje és 1670-ben, a rettentő üldözések idején, *Barkóczy István* vendégének, *Kende Gábornak* mondta ezt: »Ne félj bátya, mert bizony nem bánatnak

benneteket, de pápistává kell lennetek!» Majtényi János pedig azt írta feleségének: »Éjjel nappal fogdostatom a generállal a kálvinista és Lutherista, áruló, istenteleneket!«

A különben is alkalmazkodó Gyöngyösy megtette a maga jó voltaért és mint később látni fogjuk Szelepcsényi érsek kedvéért, hogy pápista lett, hiszen a labancz táborban gyanus és gyűlöletes volt a kálvinista ember. De a költő legalább nem tört saját vérei vesztére, mint sok más hitének árulója, a ki így, volt hitfelei kegyetlen üldözésével akart új érdemeket szerezni. Azonfelül műveiben nyoma sincs a felekezeties türelmetlenségnek még katolikus szellemű *Rózsa koszorújában* is inkább a tiszta vallásos buzgóságnak ad hangot.

A költő tehát classikai műveltségének az eperjesi collegiumban vetette meg alapját. Jogtudományát is bizonyosan az apja oldalán itt szerezte. Van erre okiratbeli ha nem is egyenes bizonyág. Azt mondja ugyanis az apja »Istókról« végrendeletében: »ő reá a legkevesebbet költöttem!« A mi bizonyítja, hogy a háznál, tehát Eperjesen nevelődött és a mikor szárnyára eresztette, iparkodott, tudott is a maga emberségéből megélni.

A költőnek legidősebb testvére János volt, a kinek pénzbeli részét apja a végrendelet kelte előtt, tehát még 1656-ik év előtt kiadta, neki is, mint a többi fiának harmad félezer forintot adott, lakó helylyül pedig »az eperjesi kőházat«, de folytatá tovább — »kisebbik fiamat is, Gyöngyösy Istvánt, ki nem rekesztem belőle, azon házban harmadrész övé legyen«. Ez az eperjesi ház, nagy emeletes épület a Winkler soron volt. János az utczára néző emeletét 1008 forintért zálogosította el. Ez is mutatja, hogy abban az időben vagyon ért.

Második, idősebb testvére volt Ferencz. Apja ennek is harmadfél ezer forintot hagyott, lakóhelyül pedig a Jenkei udvart, a Jenkén lévő puszta helyekkel, az alsó-németi porcióival, s nagyanyjokról Deák Katáról maradt zeleméri szőlőkkel együtt. A költőtől öregebb fiú volt Gyöngyösy László, a ki ekkor külföldi egyetemen volt, s akiről a végrendelező apa megjegyzi, hogy küldött már neki Németországba száz aranyat. Ime ez is közvetett bizonyíték arra, hogy Istók nevelésére külön nem költött, mert bizonyosan azt is megemlítette volna.

Erről a Gyöngyösy Lászlóról már az apja is megjegyzi, hogy »papságra menendő leszen.« Ez is bizonyítja a család református voltát, mert akkoriban csak a protestáns papok tanultak külföldön, katolikus papnövendéknek bizonyosan nem kellett volna 100 aranyat küldeni, a mi abban az időben nagy pénz volt.

Gyöngyösy László különben szép reményekre jogosító író ember is volt. Bod Péter megemlékezik róla, hogy *Trajectumban való lakása alatt* magyarra fordított egy könyvet angliai nyelvből ilyen címmel: »A keresztyén vallásnak fundamentomi együtt való beszélgetés formában adatnak elő. Nyomtatott Trajectom-

ban 1657-ik esztendőben«. Épen ez időtájon volt kint a végrendelet szerint is külföldön János fia is László, a kinek, a mint a munkáját kiadta, nyoma vész. A nemzetség levél bizonyossága szerint fiatalon, magtalanul halt el. Katholikus papról persze ezt fölösleges lett volna megemlíteni. Egy 1754-ben kelt nemzetiség levél szerint volt »Istóknak« még egy bátyja *Pál*, a kiről apja a végrendeletben meg se emlékezik, mert halottnak tartotta. Ugyanis Pál a török ellen vitézkedvén rabságba esett, a hol nyolczadfél esztendeig raboskodott. Ott rabságában ismerkedett meg csiktapolczai *Péter* György leányával, a ki Csikből esett a pogányok rabságába, és őt feleségül vévén, Kassára ment lakni. Három évig tartó ott lakása után Erdélybe, Csik-Tapolczára költözött. Minthogy Kassáról jött, *Kassainak* hívták Erdélyben még gyermekeit Józsefet, Ferenczet, Istvánt is. József azután, hogy a Gyöngyösy nevet visszavívja magának, Szolnok-Doboka megye assessoraitól hiteles iratai megvizsgálása után az egész Gyöngyösy családra vonatkozó bizonyítványt nyert. Ebből látszik, hogy a Gyöngyösy-család Erdélybe is elágazott. De ebből világos az is, hogy a magyarországi Gyöngyösiek a rabságból kiszabadult Pálnak is kénytelenek voltak jussát kiadni, így Istókra is kevesebb jutott, mint a mennyit először apja szánt neki.

E nemzetség levélben költőnk *a harmadik* és nem a legfiatalabb fiúnak van feltüntetve, ez azonban majdnem száz év múlva könnyen menthető tévedés.

De visszatérve a költő *Istókra*, a végrendeletből világosan látszik, hogy apjának igen kedves fia lehetett, mert apja a többiek rovására meg is különbözteti, fiát többször a hivatalos írásban is kedveskedő nevén, *Istóknak* szólítja.

»Istóknak pénzbeli részét« írja az apja végrendeletben — magaméval együvé tettem az feketeládában, magam kezemmel czédulákat irtam az zacskóra, őtet azokban senki meg ne háborgassa, mivel ő reá legkevesebbet költöttem«.

Hát a mit Istók örökölt bizonyosan több lehetett harmadfél ezer forintnál.

»Az *ungvári* és *radvanci* udvar házakat — írja tovább az öreg János — is neki hagyom, úgy mindazonáltal, hogy Gyöngyössy Lászlónak, az atyafiának is része legyen az ungvári házban, de minthogy, ha Isten hazza hozza Gyöngyössy Lászlót, papságra menendő léssen, Istók valamikor maga léssen benne, mint idősebbik bátyját kifizethesse háromszáz forintokat letévén érte. És László is tartozik felvenni, minthogy Istók a legkisebbik s ugyan törvény szerint is őtet illeti az atyai ház. Ezeket az házakat pedig hagyom cum omnibus pertinentiis, az három szabad szőlőkkel, szántóföldekkel és az buza-szöllővel együtt. Az alsó németi, ladányi-pusztáját is hagyom Istóknak, Lászlónak.«

»Az alföldi szőlők oszoljanak három részre: János, László és Istók között, de a jobb rész mindenikben az *legkisebbiké* legyen. Az eperjesi házamban és egyéb házamban levők hasonlóképen

négy részre, equaliter oszóljanak, de a jobb rész az *kisebbiké* legyen.«

Megjegyzi még az öreg János, hogy: »mindezek az jók Isten után mind magam saját örökségem és keresetem!«

Mindebből kitűnik, hogy Gyöngyösy János, nagy vagyonu és nagy tekintélyű ember volt. Vagyonát készpénzben is többre lehet tenni tizezer forintnál, a mi abban az időben igen sok pénz volt, de azonfelül ingóságai, értékes ingatlanai is voltak, pedig gyermekei tisztességes neveltetéséről is gondoskodni tudott.

Ebben az időben, a mikor a végrendelet kelt, a költő épen Ungváron tartózkodott. Bizonyítja ezt a zálogos levél, a mit feleségével Baranyay Ilonával együtt 1656-ik év október 15-ikén kiállított. E zálogos levélben meg van írva: Én Baranyay Ilona, Nemzetes Gyöngyösy István uram házastársa, említett urammal eő kegyelmével együtt adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik és vallom ezen levelemben, hogy bizonyos és elmulthatatlan szükségemtől viseltetvén, adtam azon atyámtól reám maradt Bereghvármegyében kis Dobront lévő Abrakosztó Filics jobbágyomat és ugyanazon kis-dobronyi határon levő Veszki nevű, Halastó-beli részemmel és magános Ligethi nevű erdőbeli jussommal, száz magyar forintokban zálogban, Nemzetes Ragyóczi Zsigmond uramnak és az eő kegyelme feleségének, Huszár Kata asszonynak.

De még sokszor felpanaszolt »*tántorgó öregségében*« is megfordult szülőhelyén az öreg póéta. 1699-ik év június 16-ikán is járt Ungvárott gyermekei ügyes-bajos dolgainak megigazítása végett. *Gyöngyösy Borbála*, Szentimrey Zabó Gáspárné, a ki Baranyában és *Gyöngyösy Éva*, Tarczai Lászlóné, a ki Tárkányban lakott, édes anyjok Baranyai Ilonától rájuk maradt, csertészi hegyen, Ungban levő szőlőrészöket »összesen 80 magyar forintokért átadták ifjú Gyöngyösy Istvánnak, eötcsem és bátyám uramnak«. A miből az látszik, hogy Borbála öregebb volt Istvánnál, mert »eötcsem uramnak« mondja. Ezt a záloglevelet az öreg Gyöngyösy is aláírja: »*Coram me Stephano Gyöngyösy seniore.*«

Jellemző ez akkori idők hitelviszonyaira. A pénz drága volt, ingatlanaiktól se örömet váltak meg őseink. A közép nemességnek különben is a sok osztály és örökösödés folytán több helyütt levő apró jószágrészeiket, mikor pénzre volt szükségök, elzálogosították. Érdekes az öreg Gyöngyösy Jánosnak végrendeleti utasítása is fiaihoz, aki óva inti őket, hogy ha megszorúlnak, ingatlanaikat ne idegeneknek, hanem atyjok fiainak zálogosítsák el, így legalább a család kezén marad a vagyon. Az is érdekes művelődéstörténeti adalék, hogy Gyöngyösy két leánya írni nem tudott, csak kezök keresztvonásával és pecsétjökkel erősítették meg a zálogos levelet. Abban az időben még a nemes leányokat is legfeljebb olvasni tanították.

A költő *legidősebb* fia, *István*, mint említettük, anyai örökségében, Gatályban lakott, a mely Zemplén megyében, öt mért-

földnyire van Ungvártól. Gyöngyösy István ekkor már az »*idősbik*« maga és fia szintén *István*, valamint *Gyöngyösy Péter* nevében Ungvár megye 1732-ik évi márczius 5-ikén Nagy-Kaposon tartott gyűlésen a nemesek lajstromának felülvizsgálása alkalmával igazolta a Rudolf királytól kiadott nemeslevéllel nemes állapotjokat. Ez időben, mint az 1754-ben kiadott nemzetséglevél bizonyítja, Ungban nem laktak Gyöngyösyek. *Sényőben*, Szabolcs vármegyében lakott Gyöngyösy Ferencz. *Berczelen*, szintén Szabolcs vármegyében, laktak Gyöngyösy István és László. *Kassán* laktak Gyöngyösy István és János. A költő fiát ugyanez a nemzetséglevél már mint holtat említi, de mint megjegyzi, fia *István*, akkor is Gatályban lakott. A mint láttuk, Erdélybe is elágazott a család, de laktak Nógrádban és Sopronban is. Idősbik Gyöngyösy Istvánnak *Bégányi* Borbála volt a felesége. Családi irataink több ízben megemlékeznek róla. Baranya községben levő anyjától, Baranyai Ilonától öröklött réjtjét 1738-ban Gadeczky János ungvári harminczadosnak zálogosította el, ezt a rétet vér szerinti rokona, *Baranyi* Mihály, tőle mint családi földét kiváltotta és István ezután a baranyai határban levő anyai egyéb örökségét, a szántóföldeket is neki zálogba adta. E zálogos levélben megvan az öreg István reszkető kezű aláírása mellett pecsétje is, a mely teljesen azonos a Rudolf-féle *nemeslevél címerével*.

Mint könnyen költő és mindent elzálogosító ember, ez a Gyöngyösy István is eleget küzködött életében, a sok gondot örökölte tőle legidősebbik sok gyermekkel megáldott fia, szintén *István*, a ki kétszer nősült. Először nemes *Molnár Máriát* vette el feleségül; másodsor *Póli Deborát*. Az előbbitől volt 6 gyermeke, köztök három leány; Póli Deborától született négy gyermeke, egy köztök leány. Ez, 1780-iki osztálylevél szerint 40—50 vécás föld egy-egy jobbágygal részházhelylyel jutott egyenként a gyerekeknek. Így megoszolván vagyunkájok, a legidősebbik fiú, Gábor, a ki magát *Gatályi Gyöngyösy Gábornak* írta, Baranyába, Ung megyébe visszajött, hogy itt édes atyjától s nagyatyjától elzálogosított réjtjeit, földjeit, fundusait kezéhez vegye. Csakhogy itt jöttmentnek tekintették a törzsökös nemesek, s tőlök sokat kellett szenvednie. *Thuránszky János* 6 napig nemes létere lánczon tartotta, sőt szörnyűség még ki is mondani, kemenczét is fűtetett vele. Épen így üldözték *Krasznay* Antal és *Torday* Gáspár uraimék is; pedig hát ő Gyöngyösy István és Baranyay Ilona jussán birt földet, fundust Baranyában. De szívós ember volt a Gábor, elvevén *Gulácsy* Erzsébetet feleségül, jómódu földbirtokos lett Baranyában, fiait tisztességgel felneveltette. Nagyatyám, *György* Gábor *legidősebbik* fia ügyvéd és táblabíró volt, 1855-ben halt meg. Ez a György, a mellett, hogy agárdinak is írta magát, mivel az anyai háznál Agárdon született, egy 1830-ban Holló-Lomniczon kelt latin nyugtatványa szerint »*Georgius Gyöngyösy de Gatálynak*« is nevezte magát.

Nagyatyám, sőt még atyám László, Györgynek *legidősebb* fia, az ügyvéd is, *Gatályi Gyöngyösy János* magva szakadtával örökölték egyes részbirtokokat Gatályban és a szomszéd községekben. Gyermekkoromban édes apámmal ilyen gatályi örökség kereső úton én is vele jártam.

Gábor öcsceinek, *Dánielnek, Lászlónak, Józsefnek, Sámuelnek* maradékai ma is élnek *Gatályban, Kohányban, Gálszécsen*, a kik mind reformátusok s kisebb földbirtokosok. Mint curiosumot megemlítem, hogy Pálmay Ilka, a híres operetténekesnő, leányágon szintén e családból származik, a mennyiben György öcsce, Mihály leányának, Gyöngyösy Ilonának és Petrás Imre mérnöknek leánya.

A költő a maga nevét ingadozva Gyöngyössi majd Gyöngyösinek írja, de a hivatalos irásokon mindég Gyöngyössinek írja magát. A mint a nemeslevélből, látszik neve helyesen írva Gyöngyösy István, vagyis teljes családi nevén: *Gyöngyösy-Horváth István*, noha ivadékaik mindég *Gyöngyösynek* írták nevüket. Azt hiszem, az a sokszor feltett kérdés, hogy a sok Gyöngyösy-család közül melyikből származott a költő, az elmondott adatokkal teljesen tisztázva van.

GYÖNGYÖSY IFJÚSÁGA.

(Házassága. Ügyvédkedése. Seregbíró. Hogy kerül a murányi udvarba?

A »Murányi Vénus«.)

Gyöngyösy 1652-ben már házas volt, ezt okirattal igazolni lehet; mert felesége, Baranyay Ilona, ekkor az apjával kötött osztálylevelen mint felesége van említve. Gyöngyösy korán nősült, talán épen a fent említett esztendőben, de sokkal hamarabb semmi esetre se, mert még házassága évében is nem sokkal lehetett túl a törvényes 24 éves koron. Tudjuk atyjának 1656-ban kelt végrendeletéből, hogy a legkisebb fiú volt, pedig utána következő bátyja László még ez évben, sőt a következő évben is a külföldi egyetemeket járta. Ha bátyját 30 évesnek mondjuk is, István még 1652-ben házassága évében se lehetett több huszonöt évesnél.

Mint nagy reményekre jogosított, tehetséges fiatal ember azonban előkelőbb református, nemesi családból kapott leányt, a kit gyermekkorában ismert, hisz szülőhelye, *Radvancz* falu, Ungvár szomszédságában csak egy hajtás volt Baranyától, a hol apósa lakott. Ilona az apja és anyja révén előkelő nemesi családokkal volt rokonságban. A költő feleségének anyja *Ördög* Ilona, özvegy *Csuda* Györgyné volt, mikor apja elvette. Gyöngyösy így *Szepessy* Pállal, a híres kurucz vezérrel, s *Mérai-Horváthékkal* került sógorságba, de vele rögtön Borsodban, Berentén, Gömörben, Csetneken is birtokos lett, a mihez még egyéb részbirtokok is járultak. Apósa 1663-ban bekövetkezett halála után a gömöri Keczelyen, Dobsinán,

Fekete-Lehotán és a mint láttuk, a beregmegyei Nagy-Dobronyban is örökölt. Ezek a szétszórt birtokok azonban valami sokat nem jövedelmezhetek Gyöngyösnek, egyéb jövedelmek után is kellelt látni. Gyöngyös maga említi, hogy kora fiatalságában Mars szolgálja volt. Igaz is, hogy korán ösmeretséget kötött Koháry Istvánnal, a füleki kapitánynyal. Udvarában talán *nemes inas* a mostani nyelven apród is volt. A vitézkedésre valami sok alkalma nem is lehetett, mert a linczi béke után 1657-ig, Rákóczi György romlásáig nem háboruskodtak Magyarországon. De persze a portyázások sohasem szüneteltek a végvárak, így Fülek körül se. Ezekből bizonyosan ki nem húzhatta magát. Gyöngyösnek azonban nem a kard, hanem a toll volt a fegyvere. A mit kartársai nagyra becsülték, ahhoz már fiatal korában kitűnően értett; az akkor folyó curialis latin stlushoz; apja oldalánál derekas törvény gyakorlatot szerezve mint »*prókátornak*« hire napról-napra emelkedik. A mellett ékesen szóló, kellemes, vidám ember volt, alkalmazkodó viseletével meg tudta nyerni a főrendű embereket, egész életében sok főúr volt pártfogója, a körülmények szerint nagyra is becsülték, tehetőségét, esztét.

Abban az időben négy, választott, fizetéses szolgabírójok volt a megyéknek, a kik a magokhoz vett fizetéstelen esküdtekkal (Tabulae judicariae Assessor) végezték az ügyeket és a peres dolgokban a törvényes bizonyosságot (legale testimonium) alkották. Az esküdteket a megyék korlátlan számban választották, hogy a szolgabíró vagy alispán mennél könnyebben juthasson hozzá. Hivatalos eljárások alkalmával az esküdtek napidíjakat kaptak. Gyöngyös már 1652-ben Nógrádmegye, a rá következő esztendőben, Gömör-, Abauj- sőt Pestvármegye esküdtje is, volt. Így ha nem csordult, csöppent egy kis jövedelem. Hogy már 1653-ban, de bizonyosan előbb is rendszeres ügyvédekést folytatott Nógrádban, azt oklevéllel is igazolni lehet. Ez évben *Galambos Zsófit* képviselte a pinczi zálogos perben, de sok egyéb peres ügyéről is van szó, a nógrádmegyei jegyzőkönyvekben.

Szokása volt Gyöngyösnek, hogy mindig valamelyik főúr oltalmába adta magát. Ekkor idősebb Koháry István volt a pártfogója, a ki ott főkapitány volt. Az ő pártfogásából lett 1658-ban seregbíró is, itt ismerkedett meg közelebről Wesselényivel, a ki egy időben kapitány is volt Füleken. Ez ismeretsége döntő volt élete folyására. Mint seregbíró már állandó fizetést kapott. A seregbíró századosi rangban állott, az egykorú adatok szerint, mint ilyennek két-három lótartásra joga volt. Persze a királyi kasszából nem valami pontosan, sokszor sehogyse fizették a vitézről rendet. Gyöngyös is keservesen panszkodik a főkapitány Kohárynak: »immár arra jutottam, hogy egy cselédemet sem sustentálhatom«.

Pedig a végeken a szolgálat szinte emberfeletti fáradozomással járt. Az udvar a zsitvatoroki béke óta csak azon fáradozott, hogy a szultánnal a békességet mindenáron fentartsa. E célját el is érte,

csak hogy Magyarország teljes romlásával. Mert Magyarországról a török azt állította, hogy neki csak a »bécsi császárral« van békesége, de a magyarral nincsen, azért oka sincs rá, hogy a királyi területen élő magyarokat kimélje. A portyázások, beütések a királyi területre napirenden voltak. Az egykorúak évenként tizezerre becsülik azok számát, a kiket a királyi területről a török rabságra hurczolt. Az udvar azonban evvel nem törődött, sőt önvédelmökben is akadályozta a magyarokat, hogy a töröknek a háborúra okot ne adjon. Hogy a maga békéjét megvásárolja, szabad kezet engedett a töröknek az országban. A királyi terület a legszomorúbb állapotban szinylődött, az emberveszteség nyomában járt a vagyoni pusztulás, a nagy szegénység. Magyarország akkor csak arra való volt, hogy Ausztriáról elhárítsa a török támadást. Tartomány volt, a melynek érdekeivel senki se törődött, de pusztítani egyformán pusztította a német és a török.

Természetes, hogy bár örökösen jöttek a parancsok a végekhez, hogy a törököt ingerelni nem szabad, a kemény magyart ebben a tekintetben nem lehetett zabolázni. A végbeli vitézek, a hol csak tehették, súlyos csapásokat mértek az ellenségre. Maga Gyöngyösy a saját tapasztalásából szemléletes képet rajzol »a vitézlő rend« igazán vérrel izzadó fáradságáról, a kik körömszakasztó küzködésük után, hosszú rendre fűzött rabokkal, sűrű lövések alatt az eleikben tóduló népnek örvendezése között, dicsőségesen beérkezvén, végházában a rabokat sereggel állatá, a test nélkül való fejet zsákokkal hordotta, halmokat töltött a nyert portékából, azután vezérok szeme eleiben tették, az utcák örvendetes hangzással telnek vala azoknak kótyavetyés vásárán.

Igy ír maga a költő a végek életéről, a miben maga is annyi éven keresztül részt vett. Nem egyszer látta, hogy »skarlátszín« festi a füleki zöld pázsitot, a buzakévék helyett török testeket látott kereszttekbe oda rakatni. A mindennapi leshányásban is elég része volt, mikor a törököt megtámadva ezt lováról veszik le, annak fejét veszik, ezt rabbá kötözik, amott meg téregetik őket össze, kinek kopját vernek a hátában, kinek pedig puskalövés esik a mellébe.

Ime a seregbíró, a ki e törődéssel telt életben szintén részt vesz, kurta pihenő óráiban a nyomorúságos szegénységben is a klasszikus költészet gyönyörűségeiben keres pihenést, s benne találja igazi örömét. Különösen Ovidius, a szerelem édes szavú költője volt reá nagy hatással. Folyton idéz belőle, szintén könyv nélkül tudja. Gyöngyösy részletesen kivitt hasonlataiban alig találkozik olyan, a mire Ovidius képeiből imitt-amott legalább egy fény sugar ne esnék. Csak hogy e hasonlatai nemcsak Ovidius hatásának bélyegét viselik magokon. Merített ő bőven a magyar nyelvkincsből, a virágénekek ragyogó, érzékies képeiből is. Ennek a két hatásnak eredménye az ő szemléltető, ékes képekben szinte bujálkodó előadása, de ennek a hatásnak tulajdonítható az a tudakossága is, hogy helyenként

szinte eláraszt mythologiai példákkal, a melyeket unos-untalan elő vesz.

Hogy már előbb is folyton foglalkozott költői próbálgatódzással, az kétséget nem szenvedhet. A »*Murányi Vénusban*« mint kész nyelvművész jelenik meg. Ezt a művészetet pedig egyszerre egy csapással nem szerezhette meg. Gyakorlás teszi a mestert. A Gyöngyösiek forró, egyik vagy másik irányban kitörő heves vére izzott az ő ereiben is. Hogy érzékies természet volt, az élete gyér adataiból is kiviláglik, épen azért vonzódott Ovidiushoz, ez érzéki költőhöz. Maga mondja vezekléssel vallásos költeményében a »*Rózsa-koszorúban*«, hogy az »*ifjú elme bolondsága volt, hogy ott járt Cyprusban, Cytheronban*«, a hová többé vissza térni nem akar. De bizony vissza tért, a vér nem tagadhatja meg magát. Még késő öregségében is megénekelte »*Chariklia*« szerelmét, a mint egész életében a szerelem poétája volt, s épen Charikliában is idéz latin klasszikusokból való fordításából.

Mert mi mint nyelvi, mint belső okokból *Páris, Helena, Penelope*, heroidjainak Ovidiusból tett fordításait is Gyöngyösének valljuk. Mert most már bizonyos, hogy e költemények Gyöngyös idejéből valók. Más pedig ebben az időben így nem tudott verselni. Minden jel arra mutat, hogy a poéta egész tövises életén keresztül, mind ifjúságában, mind a »munkát gyengén győző öregségében« folyton dolgozott a maga kedvéért, lelki gyönyörűségéből. Munkáinak csak igen kis része az, a mi nyomtatásban megjelent az akkori gyér Maecenasok kedvezéséből, pedig ő maga ugyancsak járt a kedvökben. Mint Andrássy Miklós és Péterrel való viszonyából kitünik, még anyagi áldozatokra is kész volt, hogy kegyelmöket megnyerhesse.

Ovidius heroidjának fordítását bizonyosan ez időben, talán épen füleki tartózkodása idején írhatta. E fordítások persze nem közelítik meg az eredeti választékosságát, de meg se közelíthetik. Ovidius kifejtett, kész költői nyelven írt, Gyöngyös csak épen belé kezdett a maga költői nyelve megalakításába. Azonban így is derekas munkát végzett e verseiben is, messze túlhaladva velők kortársait.

Így él, seregbiróskodik, ügyvédeskedik és versel a maga gyönyörűségére. Még 1663-ban is seregbiró volt. Ez évben kelt Thaly Kálmántól kiadott Koháry Istvánhoz intézett levele bizonyítja, hogy még akkor is hivatalában volt Füleken.

De füleki tartózkodásának utolsó éveit már nagyobb költői vállalkozásban teltek el. Hozzá fogott *Marssal társalkodó Murányi Vénusához*, míg végbe vihette, sok időbe telt. Maga írja, hogy a végvári élet alkalmatlan helyein, nagyobbbrészt uton, sok értetlen csöcselék kiáltásával, zajgó szállásokon írta, s addig toldozgatta, hogy sokára mégis ujonnan felvett pennájával dolgán végig ballaghatott. Wesselényi maga mondta el neki híres kalandját, regényes második házasságának történetét. Gyöngyös kapott rajta, versben

dolgozta fel. A »Murányi Vénus« megjelenése előtt több évvel Wesselényi épen úgy elmondta Jean de Laboreurnek Pozsonyban, a ki két évvel utóbb 1647-ben Párisban, a találkozás után megjelent útleírásában egy külön fejezetet szentel a szerelemnek és várhódításnak és ezt a század legemlékezetre méltóbb eseményének mondja. Ez esemény, a mi a dolog magvát illeti, a mint Laboreur is elmondja, teljesen összevág a Gyöngyösy munkája történetével. A forrás tehát egy: Wesselényi elbeszélése. Wesselényi, ebből is látszik, hiú, kevély volt a kettős diadalára, s bizonyosan figyelemmel, örömmel kísérte mindvégig Gyöngyösy vállalkozását, nem kisebb örömmel vette ezt Széchi Mária is, a ki gyönyörködött a magyar versekben s maga is megpróbálkozott a versírással.

Mikor a poéta művével elkészült, egyszerre két nagy eredményt ért el. Az 1664-ik esztendő nevezetes kelet mind a költő, mind a magyar irodalom történetében. Wesselényi bőkezűségéből ekkor jelenik meg Kassán a könyv annak nevével, a ki közel másfél századig korlátlanul uralkodott a magyar költészetben, a ki a költészetünk újabb fellendülésének eszköze volt, mert egy egész iskola, a népies, őt vallotta mesterének, egyedül őt tartotta követésre méltó mintaképének. De hatása azontúl is terjedt. Csokonai tőle fogott tüzet, hatása művein, mind versein, mind nyelvében nyomról-nyomra kimutatható. Érzékies, szemléltető előadása, Gyöngyösy módja, nemcsak Csokonai, de egész lyrai műköltészetünk az ő csapásán indul, mikor ragyogó merészebb szárnyállást vett nyelvében és hasonlataiban s kecses behizelgő dallamosságában. A magyar Sándor-verset Arany is tőle tanulja meg írni, a kit gyermekkorában az akkori közönséggel együtt bámul és lelkesedik rajta, hogy a magyar epikai versformát később még nagyobb művészettel megteremtse. De döntő volt ez az év Gyöngyösy életére nézve is. A füleki seregbíróaságból bejutott az udvarba, a nádorhoz, bizonyosan egyéni szeretetreméltósága, tudománya révén is, de az is bizonyos, hogy költői tehetsége is emelte oda. Csak ekkor lett a nádor komornyikja, titkárja, mert Széchi Mária maga írja róla, hogy urát »egy néhány esztendeig szolgálta«. Ez az »egy néhány esztendő« csak *négy* volt, mert a nádor már 1667-ben meghalt. Erre a szolgálatra pedig neki és családjának is nagy szüksége volt. Mert soha, mióta Magyarország, oly nagy nyomorúság nem ereszkedett le a hazára, mint ebben az időben. Közvetlenül a vasvári béke előtt és utána nemcsak a vitézlő rend koldul a végvárakban, de az ország is a legnagyobb nyomorúságon s megpróbáltatáson megy keresztül. Az egykori írásokban épen a füleki őrésgről olvassuk, hogy semmi fizetésök. Kilencz évtől kezdve *egyszer* fizették őket. Ruhátalan, éhel van a »vitézlő rend«, írja a krónikás. »Éhel haló a hajdú, tarisznyájába kér kenyeret háza népe táplálására, de nem kap, mivel a vármegeye végezte »ha császár fizetésén való szolgál, van fizetése, éljen azzal«. A vár maga is nyomorult állapotban van, bástyái, falai dűledeznek. Így aztán a végbeliek éhes hada természetesen a szegénységre

vetette magát. Messze földön elpusztult a királyi területről a lakosság, szántani, vetni se akartak már, mivel semmi megmaradását nem látták. Vetésöket, marhájokat elvették, erőszakoskodtak lelkiismeretökön, tüzzel-vassal térítgették őket. Ezt még keservesebben vették, mint a végbeliek és a törökök pusztítását, a nép szökött az erdélyi területre vagy a török hódoltságra. Gyöngyösy állapota is csak olyan volt mint a többi végbelieké. Igaz, a rettenetesebb pusztulás csak ezután következett. Az ország tragédiájának az *udvarban* szemlélője volt, mert bujdosók isszonyú kora, kegyetlen üldöztetések csak azután következtek be, de őt azonban mindennek csak a szele érintette. Szerencsésen ezt is meglábolta. Ott járt a véres küzdelmek színhelyén, a hol az ember élete alig számított többet egy leütött almánál. Fel se lehet tenni, hogy a Wesselényi-féle összeesküvés titkaiba, a nádor és a nádorné e kedves embere be ne lett volna avatva, a tűz körül járt, de magát meg nem égette. Megmenekült s még egynehány könyvével előbbre vihette a magyar költészet ügyét s kései öregségében halt meg.

Bár ifjúkori próbálkozásai is kéziratban forogtak a várak urai és hölgyei kezén, de a nagy közönség előtt »*Murányi Vénus*«-szával mutatta be magát, költői ereje teljes fényében s összes gyengéivel is. E tulajdonságai, mind a hibák, mind erényei mindvégig megmaradtak.

Ha maga nem mondaná, látjuk, hogy Tinódi módján indult el a tárgy választásában. Egykorú eseményt »*ujságot*« énekelt meg, a miről ifjú, öreg ember nagy álmélkodással beszélt, a mibe a számításon kívül a szerelem is belejátszott és rózsafelhővel szegte körül a történetet, s mindenkinek megragadta lelkét, képzeletét. Már maga a tárgy olyan volt, a mely általános figyelmet keltett. Hát még mikor olvasásába kezdtek. A rythmus bája, könnyedsége, ékes nyelve az akkori krónikás döcögések közepette mennyire elragadhatott mindenkit. A latin iskolán nevelkedett ember megtalálta benne a mythológiát temérdek vonatkozásaival, folyó, szép magyar versekben. Helybenhagyólag bólinthatott fejével: Ez bizony tudós poéta! De nem siklott el merész hasonlatain, fényes leírásain a szerelem bűvös-bájos hangján lett különb-különb édes szavú áradozásán se. Még ha megmegcsóválták is rá fejüket, jól esett rajta elmerengniök. Az asszonyokat meg épen ez ragadta el. Verse cseng-bong; elbájolta őket rögtön a szerelem édes reménykedése, bújja, bánata, örömeinek tüzes lángoló festése.

Gyöngyösy időrendben mondja el az eseményt. Jellemrajzolásról, bonyolításról, fokozatos kifejlődésről szó sem lehet Murányi Vénusában. Az istenek, Mars és Vénus beléelegyednek ugyan Wesselényi és Széchi Mária dolgába, de aztán ott hagyja őket Gyöngyösy. Mária és Ferencz a magok ügyességével szerzik meg a várat, de azért a költő, bár nem oda illő dolgot művelt, itt is nyertes marad, mert gyönyörűen írja le Cupidónak háza tájékát, azt is, a melyikben a boldog szerelmesek, azt is, a hol a boldogtalanok

laknak. A második részben a hajnal szemléletes leírásával kezdi. Bőségesen elmélkedik arról, hogy a szem a szerelem kalauza, s a szerelem az isten végzése. Csupa reflexió, a mit Gyöngyösy gyakran megcselekszik, mintha keresné rá az alkalmat. De olyan reflexió, hogy telistele van képpel, csupa érzékítés. A halvány gondolat tetet, kellemes köntöst ölt kalamusa nyomán, a mit később Csokonai is oly kitűnően megtanult tőle. Épen olyan reflexiókkal kíséri Wesselényi kétségeit, hogy kezdjen szerelmi dolgához, a bizalom veszedelmes lehetőségéről, az emberek álnokságáról, míg végre elhatározá magát, felugrik ágyából és írni kezd, a mit Gyöngyösy így ad elő:

A mint fekszik vala, egykor emelkedik,
 Ugy tetszik: szívében mintegy könnyebbedik,
 Kevésé könyökre dőle, gondolkodik,
 Pennát fogván, aztán írni ereszkedik.
 A mennyit ír, annyit óhajt bús szívében,
 Pennája hol megáll, hol jár a kezében,
 Eltörli azt, a mit kezdett volt elsőben,
 Mást ír, az sem tetszik. Sokat szakaszt félben.

Írt egy gyönyörű heroidot szerelméről, gyöngéden figyelmezteti Máriát »özvegyül élsz te is, mint gyászoló gerlicze« és így szól érzelmes megindulással: »Irigylem levelem, szerencsésbb magamnál, Hol én nem lehetek, van ő asszonyomnál. A kiért csak buzgok — s forgok nagy lángomnál. Így ki visel nagyobb tüzet én nálamnál!« Vagy nem olvasták-e az ellágyuló érzések közt a szerelmesek a rá következő feckedalt, a mikor (nem mondom csak Wesselényi, mert ez általánosságban mindenkire tartozhatik, a ki szerelmes volt valaha életében) így énekel:

Hálóháza körül továbbá lest hánynék
 Alkamatosságot az időtől várnék
 Fecske lévén, addig házában is járnék
 Míg egy néhány szálát hajában találnék.
 Azzal puhitanám özvegy, kis fészketem,
 Nyugtatnám is rajta kedvesen testemet,
 Viradtát senr várnám, felvetném szememet,
 Hajnallal kezdeném ékes énekemet.

Vagy gyönyörű leírása Széchi Máriának, a ki a várakozó Wesselényi elébe siet:

Mely, mint mikor Titán feljő napkeletről,
 A homályt elúzi minden szegeletről,
 Úgy ereszkedik le a köves hegyekről,
 Vélnéd, hogy az szép nap lejött az egekről;

Ez adja Muráynak minden ékességét,
Mint az tündöklő nap egek fényességét,
Ki jövén belőle, hatta setétségét,
Magával hordozza ragyogó szépségét.
Hová fordul a nap, ott van ékessége,
A honnét elmegyén, lesz éj sötétsége.
Lejött a murányi napnak delisége,
Fényesül az erdő árnyékos zöldsége.

Wesselényi igazi és szép dalokban éneklí meg ezután Széchi Máriát, az egyik ime itt következik, a másik a 93. és 95-ik strófa. Toldi 1864-iki kiadása szerint egyik szebb a másiknál.

Boldog az az óra, melyben láthattalak!
Sok óhajtásimra ide várhattalak,
Ismeretlen szolgád kézen foghattalak,
Özvegy palástomon megszállhattalak.
Ezelőtt bús szívem hervadni indula,
Titkos óhajtással gyakorta jajdula,
De, mihelyt láttalak, csuda mint ujula,
Minden akkori búm öröme fordula.

Vagy hogy újra a költemény elejére térjünk, mily erővel nyilatkozik a költő hazaszeretete e megrázó sorokban. (Előljáró beszéd Toldi-féle kiadás, 28., 29., 30 ik versszaka folytatva az első rész bevezetésében.)

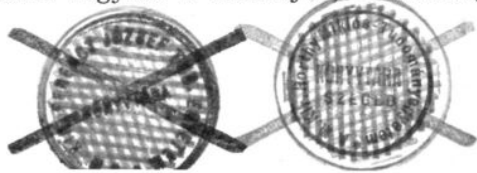
Veszni tért kis hazánk! forgasz mely sok kockán,
Hányfelé vetett már a szerencse sarkán!
Hol egy ellenségnek, hol másnak vagy markán,
Régi szép épséged, mely miatt áll csonkán.
Miképen sirassam ily romlottságodat!
Mivel könnyebbítsem nagy fáradságodat?
Melylyel építhetném romlott országodat!
Miként vigasztalnám szomorúságodat?
Midőn megszemlélvén sok romlott bástyáját
Szegény országomnak s megtompult szablyáját,
Szélvész közt habozó, bujdosó bárkáját,
Sóhajtással mondom keserves nótáját!

Ezek a szemelvények ma is gyönyörködtetnek, megindítanak. Mennyire hathatott és hatott korára, mikor az a kecses, bájos beszéd, ez az igazi lyrai hév, ez a szebbnél szebb hasonlatokkal ékes beszéd, a mely csak úgy árad, ömlik kalamusából, a közönség elé került? Persze ezt a nagy érdemét ma már elhalaványította az idő, de teljesen még ma se menekszik meg olvasója a költő varázsa alól ámbár hasonlatai, képei ma már közkinccsé váltak s elveszítették, az ujság ingerét. Hogy mily lelkesedést tudott maga iránt kelteni

a maga idejében s több mint másfélszáz évig, arról e kor jeleseinek nyilatkozatai bőséges bizonytságot tesznek. Bámulják gyöngy esztét, képeit, verselését s a kor elragadtatását Gvadányi tolmácsolja leg-hivebben, mikor lelkesedve mondja róla: »Hozzá fogható pótát nem szült többet magyar anya a világra!«

És valóban próbálja valaki úgy olvasni a Murányi Vénust, hogy a mythológiai példalóztatásokat mindenütt, de különösen ott hagyja el, mikor a legnagyobb veszedelem idejében a vár tövénél, Solymosi és Wesselényi felesen dobálódznak Círcével, Pandorával, Páriszal, Helenával. Hagyja el Mária komikus ürügyét, a ki vérhasra hivatkozik, mikor a szerelem láza bántja. De hagyja el Wesselényi kemény kifakadását, a Széchiek ellen közvetlenül legtüzesebb szerelmi ömlengései után, mikor Máriával először találkozik, ki kell hagynia még Éva »öregasszonyának« inkább izléstelen, mint nevetséges kalandjait, mert ebből csak az világlik ki bizonyosan, hogy a pathétikus Gyöngyösnek semmi érzéke nincs a komikumhoz . . . Ha a Murányi Vénust így megtisztogatja az oda nem való törmelék-től, a mi által felényi lesz, teljes gyönyörűségét fogja benne találni. Egy amolyan Byron-féle mesteri leírásokban és szebbnél szebb lyriai részekben bővelkedő elbeszélést talál benne, a mely manapság is hatni fog mindenkire, a kik a költészetben gyönyörködni tudnak.

De hát akkor hol marad az epikus? Hol van a szerkezet és a jellemzés művészete? Már ez eddigiekből is kitűnik, hogy ebben a tekintetben Gyöngyösnél nincs mit kereskednünk. Időrendben mondja el az eseményeket a valóságnak megfelelően. De még a valóság tényeit se csoportosítja úgy, hogy személyei cselekedeteit legalább valamennyire megokolja velök. Wesselényiné nagy betegségében említi urának Széchy Máriát, a ki felesége lehetne az ő holta után, Széchy Mária panaszkodik hű szolgálai előtt, hogy rokonai megakarják károsítani jószágában s egyéb értékében. Ámbár ezt Gyöngyös, a valósághoz híven, mind elő is hozza, de nem a maga helyén, nem úgy, hogy evvel hősei tetteit megokolja és cselekvésre indítsa őket. Gyöngyös jellemfestése, ha ugyan annak mondhatják — a leggyarlóbb. Már említettük, hogy Wesselényi hősiességét úgy iparkodik feltüntetni, hogy a legnagyobb veszedelem idején az őt óvatosságra intő Solymosít hosszas példákkal akarja meggyőzni a vakmerőség és vitézség hasznáról. Gyöngyös sohase jön zavarba, a mi a példák dolgát illeti. Hősenek minden fontosabb cselekedetét ilyen példákkal vagy elmékedésekkel okolja meg. Így a rájuk illő példákat kikeresve, minden cselekedetüket igazolni tudja. Ha hősei vitézek vakmerők, Gyöngyös készen van rá, hogy a vitézség szép és jeles voltát temérdek példával és elmékedésével igazolja, dicsérje. Ha óvatosak, nem különben tudja bizonyítani az óvatosság hasznait. Ezek a példalóztatások, erkölcsi fejtegetések korában igen kaposak voltak, sőt manapság is a faluk *esze*, a bölcs és tudákos parasztlak rendre élnek vele s annál nagyobb a tekintélyök, mennél nagyobb

készletök van belőlök minden alkalomra. Gyöngyösy se fukarkodik velök. E példákat, e reflexiókat Gyöngyösy szép köntösbe öltözteti, de persze így jellemezni nem lehet. Azonban ne keressünk többet Gyöngyösynél, mint a mennyit adott s adni akart. Korának gyermeke volt, igaz tisztelettel hivatkozik *Tinódira*, a kinek nyomdokain kívánt haladni. A valóságot énekelte meg, mint ő, csak hogy *megszinelte* a történetet »a poézist is követve«. Így nyilatkozik maga is műveiről. De ennél mégis többet tett. Megteremtette a magyar Sándor-verset, annyi művészettel, hogy ma is tanulni lehet tőle. Képei, leírásai ma is a költőiség varázsával hatnak merész, eredeti, ragyogó hasonlataival lyrai költészetünket is megtermékenyítette. Ebben a tekintetben Petőfi méltó elődjének mondhatjuk. Csakugyan, ha elbeszélő költeményeit, akár a *Murányi Vénust*, akár a többiekét izról-izre szétszedjük a történet mellett, sokszor avval semmi összefüggésben, ott találjuk a hideg mythologiai példákat, a költői köntösbe öltöztetett reflexiókat, a színes leírásokat, sok megkezdett vagy bevezetett lyrai költeményt, személyei helyzetének, hangulatának költői festését. A XVII-ik század két epikusá, *Gyöngyösy*, *Zrinyi*, igazán sajátos ellenétet képez. Zrinyi a lángész erejével, mintha nagy faragatlan kövekből állította volna zordonul felséges, erős szerkezetű nagy alkotmányát, de a mihez oly szakadékos úton, a nyelv és verselések éles kövein kell eljutni, hogy a vele való foglalkozás, terhes gyönyörűségeivel mai napig is kevesen birkóznak meg. Gyöngyösy virágos völgyön visz bennünket szerény kis házához, de útja kellemes, bájos, nem csoda, hogy sokan tértek és térnek belé. Verselésével, nyelvével, leírásaival, ragyogó képeivel megtermékenyítette mind lyrai, mind epikai költészetünket. Hosszú másfél százados népszerűségére méltóképen rászolgált.

A MURÁNYI UDVARBAN.

(A murányi udvar és lakosai. Válságos idők. Széchi Mária romlása. A költő baja. Cupidó és Rózsakoszorú.)

A híres, regényes Murányba jutott Gyöngyösy. A vár hírért maga is emelte kellemes költeményében. Széchi Mária kalandos története után az egész ország figyelve Murány felé fordult. A nagyszerű, regényes vidéken levő fényes urilakhoz egyébképen már régóta zordon, véres, kalandos emlékek fűződtek. *Bacsó* Mátyást, a rablóvezért, a hóhér-bástyán végezték ki, a honnan — Gyöngyösy írása szerint — később is a mélységbe vetették a pallos-joggal bíró uradalomban a gonosztevőket. De egyébképen is zajos, mozgalmas élet folyt e sasfészekben, mint a legtöbb magyarországi várbán. Murány ugyan igen magas helyen levő erősség volt, de mint magán birtok, nagyobb fontosságra nem is emelkedett, távol is volt a hadak útjától, de azért a marczona katonák járás-kelese, tábori zaja mindennapos volt ottan.

Maga a vár egész kis város volt a magas hegytetőn, a hova Gyöngyösy szerint a madár is fáradva száll. Vagy hat holdnyi földön terült el, több nagyúri lakással, raktárakkal, puskaportoronyyal, sok bástyával, szép kerttel, börtönökkel, szóval mindennel bőven ellátva, a mi az akkori főúri udvartartáshoz szükséges volt.

De nemcsak a vár hatalmas külseje, hanem lakosai is állandóan foglalkoztatták az ország közvéleményét. Királyi udvartartás nem volt Magyarországon, vagy a mi kis időre volt is Pozsonyban, az se volt magyar. Erdély szerencsésebb ebben a tekintetben; ott nemzeti fejedelmek uralkodtak. Nálunk egyes nagyobb tekintélyű főuraknak kellett ezt a nagy hiányt a nemzet társadalmi életében pótolni. Wesselényinek és Széchi Máriának tekintélyök, érdekes személyiségök, a férj előkelő állása, mulatozó természetök egész Magyarországon híressé tették udvarokat. Általában minden főúri házhoz, de Wesselényiekhez különösen tödült a nemes ifjuság. Udvarának meg volt az a csalogató ereje is, hogy Wesselényi pályáján gyorsan emelkedett, a füleki várkapitányból felső-magyarországi generális, majd az ország nádora lett. Boldognak érezte magát, a ki oda juthatott. Az akkori írások ugyan valami vonzó képet nem festenek az udvari »nemes inasok« életéről. Csak elbizzák magokat — írják rólok, — süvegöket bal fülökre csapják, üstököket fodorítják, egyebet nem tesznek, mint ostábláznak, kugliznak, uroknak hízelegnek, hazudoznak. Ha pedig az úr nem látja, a lányokkal ihognak-vihognak, korcsmáznak, semmi hasznos dolgot nem tanulnak.

De hát e tábori életben valami kellemesebb, előkelőbb hang nem is fejlődhetett ki, annak az életnek megfelelt ez a gyakorlati nevelés, a hol a fiatalság mégis ismereteket szerzett közpályájához, a fegyverforgatást is derekasan megtanulta e környezetben. Mert a főúr ódon várában volt kénytelen lakni, útra se indulhatott nagyobb kíséret nélkül a török portyázása és a kóborló hajdúk miatt. Wesselényiek már természetöknél fogva hajlottak a pazar, fényűző életmódra, a miről különben is azt tartották, hogy állásokból a kifolyó kötelesség. Bár örökösen pénz-zavarral küzdöttek, a fény, pompa nem szünetelt nálók, s a kor szokása szerint a nagy lakomák egymást érték, a melyek különösen az étel és ital pazar bősége által tűntek ki. A mi őseink, mikor a török és német rablástól módjokban volt, rengeteg ételt és italt fogyasztottak el. A nádori asztalnál egy pár napi lakoma alatt tömérdek tokaji aszún kívül 86 akó közönséges »magyarbéli« bor fogyott el. És ebbe a nagy mennyiségbe nincs beletudva az, a mit a cselédség elfogyasztott. Maga Wesselényi is nagy mulató ember, fáradságos életmódja, tobzódása, de mértéktelen italozása is pusztította életerejét. Az udvarban muzsikások is voltak, a kik »vonták« a magyar és idegen nótákat. A nádorné is szerette a zenét. Maga is tamburázott vendégei mulattatására.

Magok is mulattak, de udvari rendeletekben is kiadták, hogy alattvalóiknak a tisztességes játék, mulatozás szabados. »Csak a lopást büntették *halállal*«, a paráznaságot *bottal, kiűzéssel üldözték*. A nádor magát is megbüntettette, tizenkét magyar forinttal, ha káromkodott, s ezt — mint írja — »igen severe kell megtartani.«

Ilyen udvarba került Gyöngyösy mint komornyik, ma titkárnak mondanók, valamint maga a nádor is »*Ő Felsége komornyikja*« volt. Valami pontosan körülírt teendői alig lehettek, de alkalom és mód szerint szolgált urának. Nagyobb fizetést is bajosan kapott. Mert az akkori főurak ajándékokon felül nemes apródaiknak se adtak egyebet. De volt asztala, lakása, valami kommcenzió is kijárt természetben, s azonfelül innen folytathatta ügyvédi teendőit is, mindenképen javára szolgált, hogy a nádori udvarban élt. Itt módja és alkalmá volt az ország legelőkelőbb főuraival is megismerkedni. Lippai György egri érsek, Pálffy Tamás, Szelepcsényi György püspökök, Pálffy, Eszterházy, Erdődy, Homonnay, Csákyak, Koháry István, Andrásy Miklós mind barátjai voltak Wesselényinek, s nem egyszer megfordultak a várban.

Maga Wesselényi, bár nem lángész, de ügyes, élelmes ember volt, s egyike e kor legtisztább jellemű embereinek. Szerette az elmés embereket, a milyen Gyöngyösy István volt, az akkori irodalmat is ismerte, olvasta. Balassí Bálint különösen kedves költője volt, a kinek verseiből sokszor idézett. Leveleit tősgyökeres, velős magyarsággal írta, kiáltványai elragadók, lelkesítő, látszik rajtuk, hogy tüzes, hazáját szerető lelkét is beléjük öntötte. Nagyon érdekes dolog, hogy Gyöngyösy is felhasználja egy-egy szép hasonlatát. 1651-ben azt írja Zákánynak Wesselényi: »Csak a sűrű felhőket, ködöket szaporitom fohászzkodással.« Gyöngyösy ezt a hasonlatot így használja fel a »Murányi Vénus«-ban: »Kedvetlenül ballag bánatos arczával, Felhőket szaporít fohászzkodásával.« A nádor felesége érdekes, híres asszony, nagy hibái mellett egy-néhány tiszteletreméltó jellemvonással. »Jó lóhátí, szemes asszony«, így vélekedtek róla az egykorúak. Az öreg *Rákóczi* György fejedelem festői képét rajzolja ennek a szeszélyes, férfiaslelkű asszonynak, a mint járt-kelt lóhátán, »két pisztolya feltekerve, szablyája a nyeregfőben, a fejében bélelt süveg, előtte vezetéklő s azon is pisztolyok, egyetlen asszony-ember vagy leány se volt vele, csak mind férfiak«. Ez a kardos asszony fegyverrel verte vissza a neki nem tetsző férjet, Rozsályi Kún Istvánt, a mi országos nevetésre adott alkalmat. Nem kevesebb feltűnést keltett murányi kalandja, a hol férfias bátorsággal, furfanggal várat, férjet szerzett magának, vagyonára áhítozó rokonait kitudta a várból. Wesselényinek hú felesége, gondozója volt, de a mint a murányi kalanddal a saját érdekét kereste, úgy később, ura halála után, megint az *árulás bűne* tapadt emlékéhez. Ez a pazarló, fényűző, könnyelmű asszony, bizonyosan, hogy a temérdek adósságaitól szabadulhasson és az udvar kegyeit biztosítsa magának, 1668-ban az összeesküvők

összes iratait átadta Rottal Jánosnak, az udvar bizalmasának, pedig e lelketlen szereplésével másokat és magát nagy veszedelembé döntötte. E nagy vétke mellett mérhetetlen hiúsága alig számbavehető. Még vénasszony korában is nagyon bántotta, ha májbaja miatt »a szoknya vállát magán meg nem szoríthatta«, vagyis kellőkép nem fűzhetette magát. Nem vesztegethet meg bennünket e nagy bűnéért jó szíve se, a mit cselédségével és mindenkivel éreztetett, a ki segedelemért hozzá fordult, alapjában lelkiismeretlen, dicsvágyó asszony volt, a ki a saját érdekeinek mindent fel tudott áldozni. Férje halála után az a dicsvágy tartotta az összeesküvők-nél, hogy — Nagy Ferencz biztatása szerint — *az ország királynéja* lehet. Mikor látta, hogy az összeesküvők sorsa napról-napra reménytelenebb, eladta őket abban a reményben, hogy adósságait, vagy legalább nagy részét az udvar kifizeti.

Ilyen forgatagba került Gyöngyösy István a murányi udvarban. A nádor, a nádorné egyformán szerették a költőt, hiszen mind a ketten gyönyörködtek a versekben. Széchi Mária szintén verselt. Sokféle ügyes-bajos dolgaikban Gyöngyösy jogtudományával is hasznokra volt. A férjnek és feleségnek is hízelgett az, hogy Gyöngyösy oly ékes versekben megírta történetüket, a mire olyan büszkék voltak, s végig bizalmas, baráti érzésekkel tüntették ki Gyöngyösyt. Gyöngyösynek azonfelül volt egy megbecsülhetetlen tulajdonsága: hűségesen ragaszkodott pártfogóihoz. A nádor 1666-ban, Nagy András mezei hadnagy halála után, javait a költőnek juttatta, bizonyosan az ő pártfogásával a nógrádmegyei *Sós-Hartyánban* is curiát nyert. Van emlék ezidőbeli ügyvédekedéséről is. 1665-ben a fülekvári őrség és nemesség őt bízta meg italmérő jogának megvédelmezésével.

1666-ban már a nádor se nézhette végig tétlenül Magyarország rettenetes romlását, a melyet a német a vasvári béke után teljesen a török szabad prédájává engedett át. Szövetkezett *Zrinyivel* ez a buzgó királypárti, de azért jó magyar hazafi, mert belátta, hogy kötelessége hazája sorsán segíteni. Beteges állapotban, öregségére szakított multjával. Mily lelki tusakodások után szánhatta magát rá! Valóban a nádor a szerencsétlen összeesküvés legrokonszenvesebb alakja, a kit pusztán hazaszeretete vitt bele, míg a többieket, *Szepessy Pált* és *Szuhay Mátyást*, a két engesztelhetetlen kurucot kivéve, az önérdek, saját javok szeretete mozgatótt. Murányban tartották 1666-ban azt a híres gyűlést, a hol elhatározták, hogy a német ellen a törökhöz fordulnak. Míg a be nem avatottak víg poharazással töltötték idejüket, az elégedetlenek, köztök a költő törhetetlen kuruczérzésű sógora, *Szepessy Pál*, a titkos tanácskozást folytatták. Ekkor mondotta szomorúan a nádor: »Be kell hódolnunk!« Hódolni akart ő is a töröknek, a ki ellen egész életén át küzdött.

Hogy Gyöngyösy e tanácskozásokban, mint a nádor hű és kedves embere, részt ne vett volna, az elképzelhetetlen. Hogy az ő

tevékenységének ez irányban kevés nyoma maradt, az is természetes dolog. A főurak vitték itt a szerepet, s neki csak kisebb küldetésekkel, levelezéssel kellett megelégednie. A nádor különben egy év múlva, 1667-ben meghalt, s a nádorné teljesen *Bessenyei Nagy Ferencz*, e kapzsi, aljas ember hatalmába került, a kinek okvetetlenül útjában állhatott Gyöngyösy, ez az eszes, kedvelt ember. Bár még 1667-ben asszonya Lengyelországba küldi, Lubomirszky Sándor hercegnek ott jószágait eladja. Lehet, hogy ekkor politikai küldetése is volt, mert az összeesküvők Lengyelországban is kerestek segítséget, de hasztalanul. A következő évben azonban a költő elvesztette úrnője kegyét. Széchi Mária Pozsonyból intézkedett beteg állapotában, épen *áruló útján* lévén Nagy Ferenczcel, hogy Gyöngyösyt Murányból eltávolítsa, őt Balogvára kapitányának rendelte, de egyuttal *Babaluska* falut is átadatta neki 400 tallérért, a mit ő 1200 forintért birt zálogba. Gyöngyösy engedelmeskedett a rendelkezésnek, még január 1-én elfoglalta új állását, de már akkor tudta, hogy »holmi átkozott hírharangok« besúgása miatt lett kegyvesztett; de mint Széchi Máriának írta, igyekezni fog asszonya neheztelését is megengesztelni.

Csak akkor tudta meg Gyöngyösy mivel vádolják. Bizonyos *Dósáné*, valószínűleg *Bessenyei Nagy Ferencz* felbujtására, valami nőcseléddel való viszonyával hozakodott elő, a mi teljesen elfordította tőle asszonya szívét, a ki május elején szemére hányta ezt a balogi kapitányságban búsuló költőnek. Erre levélben felel a költő. Ez a levél mutatja, hogy mily bizalmas viszonyban volt Széchi Máriával, természetesen tisztességes viszonyt gondoljunk, hiszen a nádorné már öreg asszony volt és betegségével, adósságaival s az összeesküvés bajaival kínlódott. Gyöngyösy tréfásan válaszol e vádra, szolgálóját, a kinek szolgálatával élt, igen »egyszerűnek« mondja, nem olyannak, a milyennek Széchi Mária előtt híresztelték, rosszat akaró szándékkal. E tréfás mentegetődzéssel bizonyosan felvidítani akarta asszonyát, de komolyan is mentegetődzik. E levélből látszik az is, hogy számkivetettnek érezte magát a hegyi várban, vágyott vissza a zajos udvarba. Szép levelét így végzi: »Ha fényes napot nem is, nekem is viraszt valami homályos hajnalt az úristen!«

E levélből világosan kitűnik, hogy a nádor halála után »te-mondákkal« rongálták becsületét. Sok irigye volt a kedvelt embernek.

E levélből bizonyosnak látszik, hogy már ekkor özvegy volt. Első felesége, Baranyai Ilona, már a sírban porladozott.

Levelének megvolt a kívánt hatása. A nádorné megengesztelődött hú embere iránt, a kit, úgy látszik, megszokott a maga körében, azért adott rá neki alkalmat, hogy magát tisztázhassa. Talán kárpótolni akarta avval, hogy már egy hónap múlva, ez év június 4-ikén Hrucsova Esztrény és Baradna részbirtokait neki adta, s ez év decz. 14-ikén *Babaluska* faluról is kiállította részére a záloglevelet. Ebben már dicséri Gyöngyösy hűségét. Elmondja benne,

hogy urát is *nehány esztendeig* mint komornyik szolgálta, »s noha sokféle hivatalja volt a szolgálatra, minket el nem hagyott, s egy évig mint balogi kapitány is szolgált«.

Gyöngyösy híven kitartott a nádorné mellett. Bár hű királypárti volt, éppen mint Wesselényi, belekerült ő is a nemzeti mozgalomba, s keserű szívvel látva hazája pusztulását, segíteni iparkodott sorsán. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy már 1668-ban, mint a »*rebellió híve*« belekerült a pártosok összeírt lajstromába. Mint Széchi Mária követe részt vett a bécsi udvartól eltiltott 1670-iki kassai gyűlésen is. Mint különben is megjegyzett ember ezután Füleken nyolcz nógrádi nemessel ő is fogságban sínylődött.

Az 1670-iki »siralmas esztendő«, a mint *Babócsay* tarczali krónikás mondja, rettentő üldöztetések, kínzások éve. Magyarország megkötözve hevert a bécsi udvar lába előtt. Gyöngyösy Szelepcsényi érsek közbenjárására szabadul ki a börtönből. De a kiszabadulásnak nagy ára volt. Gyöngyösy, mint sok más ember, úgy menekült meg az üldöztetéstől, hogy a katolikus hitre tért. Meg-erősíti e feltevésünket az is, hogy Szelepcsényi menti meg a börtönből, a ki másokat is kimentett ilyen áron. A murányi udvarban hite elhagyására nem volt szükség, a nádorék vallása miatt jószágokon senkit se háborgattak. De így is terhes feltételek mellett menekült meg, *Bélteki* Pál, füleki kapitány s a füleki várórség tisztikara tizezer tallér erejéig kezeskedett érte.

Mihelyt kiszabadult, a hű ember rögtön Széchi Mária segítségére sietett, a kit árulás díjában fogolyképen tartottak Murányban. Végre Pozsonyba ment a nádorné és ügye szorgalmazása végett Gyöngyösyt küldte Bécsbe. Most már nem bízott Lessenyei Nagy Ferenczben. Nem is hagyta el Széchi Máriát, míg sorsa el nem dönt, legalább míg szabad lábra nem tették, a mit Gyöngyösy 1671. decz. 2-án Bécsből maga ír meg Andrássy Miklósnak, a kinek a pártfogása alatt, ezután meghúzódni akart. Erre a zűrzavaros, szörnyű időkben nagy szükség is volt. Az óvatos Gyöngyösy élt az alkalommal, Andrássy is hívta, mert szüksége volt a híres törvény tudóra, az ügyes emberre.

Ez időben költői munkássága se szünetelt. Meggyőződésünk szerint *Cupidó* és a *Rózsa koszorú* is ez időtájban keletkezett.

Mennyire lyrai és hangolható természet volt Gyöngyösy mutatja az is, hogy balogvári száműzetése idejében vagy megkezdette, talán ott be is végezte a *Csalárd Cupidót*, a mely nem egyéb mint vezeklés, a szerelem sokféle veszedelmeit feltüntető, elbeszélő formában írt tanköltemény. Mi bizonyosnak tartjuk, hogy ez időszerinti hangulatából szövődött e költeménye, ámbár csak sok esztendő múlva, 1695-ben ajánlja Koháry Istvánnak, e szigorú erkölcsű, vallásos főúrnak. Gyöngyösy bizonyosan e tulajdonsága miatt iparkodott evvel is kedvét keresni a költészetben is gyönyörködő főúrnak, mert azt hitte, hogy alapeszméje, a mely *a tiszta, házias szerelemre buzdít*, kedves lesz neki. De e jámbor, jóakarató

szándéka, a jelek szerint, aligha nem csütörtököt vallott. A Maecenás a művet nem nyomatta ki, a mi nem mutat arra, hogy a munka tetszését megnyerte. Bizonyos, hogy megbotránkozott rajta. Gyöngyösy a szerelem örvényeit rajzolva, nagyon is paprikás példákkal bizonyítja káros voltát. Veszedelmeit is oly csábos módon rajzolja, hogy csak izgatja vele a lobbanékonyabb vérű olvasó képzeletét. A szerelem költője az erkölcsbíró szerepét öltötte magára, de pórult járt vele. Érzéki képei, buja példái épen nem állnak oktató céljának szolgálatában. Épen az ellenkezőt éri el vele, mint a mit akart. Ez mindenesetre nagy liiba, egy oktató költeményben. A hogy azonban megindítja az elbeszélést, az teljesen új lelemény a magyar elbeszélő költészetben. Akár csak Dante, olyan véggel indul el, hogy sétálni menjen, búját felejteni s a tél elején, a nap vidám fényessége mellett egy erdőbe ér, a hol tornyos nagy halmok vannak, a tetejükön ülő kőszálakkal. Ott találja Vénust, a ki igen siratja fiát, Cupidót, mert elvesztette. Keserűségében a költőt kéri meg, hogy segítsen rajta, keresse meg szerelmes gyermekét. Mikor elindul keresésére, a szerelmesek keserű sorsát, s egyéb erős jeleneteit festi nagy erővel és helyenként mocskosan is. Mostan már elborzadva szabadulni akar Cupidótól és a szűz, tisztaéletű Dianánál keres segítséget, oltalmat. Diana a házasságbeli »istenes szerzetet« ajánlja neki s jó feleség keresésére buzdítja. A házasság örömeinek csábos leírása után Diana örökös szolgálatára ajánlja fel magát, s Vénushoz érve, tőle elfordul, tudtára adván neki, hogy Dianával vadászott, az ő erős oltalma alatt áll.

Ez a kerete Gyöngyösy elbeszélésének. Bajos, szinte lehetlenség fölteni, hogy Gyöngyösy Dantét ismerte volna. Utánzásról tehát szó sem lehet, eredeti leleménye ez a költőnek, s mint ilyen magában véve költői és érdekes is. A baj azonban az, hogy ezt a keretet nem tudta megtölteni értékesebb tartalommal.

Szerkezete itt is gyenge, meséje nincs, szétfolyó temérdek példa van helyette. Diana vadászatainak hosszas leírása, Tereus hosszadalmas története, a melyet Diana beszél el abból az alkalmából, hogy egy fáczánt lelő, mutatja, hogy Gyöngyösy mily esetlenül ügyetlen a meseszövevényben, tulajdonképen nem is törődik vele. Régi szokása szerint a mese itt is mellékes, csak nyelvi kellemetességeit és leíró képességeit ragyogtatja. Nyelve ékesen könnyen folyik a munkájában is. Ha hosszas leírásával kifárasztja is olvasóját, de a nyelvi szépségeken kívül egyik legszebb leírását, Philomelét itt találjuk meg. Ebben még ma is gyönyörködhetik mindenki.

Égnek nyaka, mellye sok drága kövekkel,
A szerint kezei köves perezekkel,
Gyertyákat gyújtának, ragyogó fényekkel,
Miként a csillagok éjjeli tüzekkel.

Fodorult hajában szedtek rendes ránczot,
 Rengő bokkrétái, melyben járnak tánczot,
 Visel a dereka szép gyémántos lánczot,
 S azt különböztető sokféle zománczot.
 A sok czifra rajta majd ugyan lángozik,
 Külömb-külömb színre, mint Iris változik.
 Mint rózsza, a mely szép szaggal virágozik,
 Ambrás öltözete jobban illatozik.
 De mégis szebb maga, hogysen ruházattya,
 Valamerre fordul vidám ábrázattya,
 Mint felkelő nap a homályt oszlattya,
 A ki ezt szemléli, nincs annak bánattya.
 Jádznak szemeiben gyémánt ragyogványok,
 Ajakán inganak kláris szívárványok,
 Viselik beszédét ékes tudományok,
 Olyak a kezei, mint fejér márványok,
 Orczája rózsás kert, lilium homloka,
 Mint a sugár czédrus oly karesú dereka.
 Alabstrom oltárt mutat fejér nyaka,
 A hol az van, nincsen ott soha étszaka!

Ennyire tud Gyöngyösy a női szépségért lelkesedni még vezeklő óráiban is, nem csoda, hogy olvasói komolyan se tudják venni oktató, erkölcsös célját, mert biszen erre maga a költő se volt képes. Ködös allegóriáiban csak költészetének szétszórt virágaival, a műveletlenebbekre pedig sikamlós példáival hatott. Mert igen kapós műve volt ez. Életében ugyan csak kéziratban terjed el, de az 1734-ben mocskos példákkal megtoldott kiadást gyorsan követte a második, harmadik, a negyedik, Dugonics András-féle kiadás, a mely a század végén 1795-ben jelent meg.

Gyöngyösy tehát e munkájával a közönségnél nagy sikert aratott, de a szigorú erkölcsű Koháry Istvánnál kevésbbé. Maga is belátta, hogy vezeklő szándéka balul ütött ki, teljesen istenes költemény írására adta magát, Jézus Krisztus szenvedéseinek és megdicsőülésének jeleneteit írta meg »Rózsakoszorú« czímen. De itt se tagadja meg magát a régi Gyöngyösy, az »előkészületben«, a mint a bevezetést elnevezi, bőven elmondja a sok fabulás régiségeket, »poétai költeményes« dolgokat, a merre »ifjabb időkben és játékosabb esztendőken« járt »hivságok hivságával, ifjú elme bolondságával«. Mikor e fabulás dologról sok-sok versben kedve szerint megemlékezett, csak akkor kiált fel bűnbánatosan:

Oh, én kedves szarándokom,
 Látod-é? volt arra okom,
 Hogy elébbi utadtól
 Másuvá térítettelek,
 És jobb helyre vezettelek,

Abban feltett czélodtúl.
 Mert, a mit ottan feltettél
 Elmédben, előbben vettél,
 Mind hejában valóság:
 Sőt abban oly is lehetett,
 Mely által sértést vehetett
 Az lelki ártatlanág.
 Megbánhattad Istenedet,
 Az előtt tiszta lelkedet
 Ejthetted rút szennyekben:
 Nem lelted, megtisztulását
 Heliconi vizekben.

Így tér át vallásos tárgyára, Jézusra, Máriára; előbeszédében meg is említi, hogy a »kiknek az olyaténokban nem forgott elméjük«, azok hagyják el a bevezetést és egyenesen a Rózsakoszorúhoz nyúljanak, »a melyet készület nélkül és készen találnak«. Tizenöt rózsáról beszélt itt a költő, ezek közül három Máriára, a többi Jézusra vonatkozik. Gyöngyösy felvett tárgyát itt is elbeszélő lyrikus módon adja elő. Minden rózsához odafűzi a történetet, hogy a végén érzelmes áradozással forduljon Jézushoz vagy Szűz Máriához. Jellemző Gyöngyösyre nézve, hogy különösen Krisztus szenvedéseit nagyon is emberies, reális vonásokkal rajzolja, himnusi szárnyalást nem tud venni, a lyrai részek is reflexiókkal vegyülve inkább a kellem mesgyéjén járnak, sőt érzékies képei nagyon világiasak is. Lépten-nyomon érzi az olvasó, hogy a vallásos tárgy és annak érzékies festése között bizonyos hézag van, s öntudatlanul várja az ember, hogy az ájtatosságba merült Gyöngyösy hirtelen fordulattal mikor fogja kellemes nyelvével, ragyogó képeivel a szerelem hatalmát, a női test szépségét dicsőíteni. De az ájtatos lelkeknek így is kedves olvasmánya volt a »Rózsakoszorú«, a mit vallásos tankölteménynek mondhatunk. Forrását kár volna keresni. Általánosan ismert vallásos elmélkedésekből szövődött ez a vallásos költemény. Azért vált oly népszerűvé, mert az ismert dolgokat könnyen folyó, kellemes versekbe szedte Gyöngyösy. Verses formája nem a négyes Sándor-vers, mint Gyöngyösynek egyéb más munkáiban. Ősi nyolczasokban van írva, hetesekkel tarkázva, úgy hogy az első két sor 4—4, a negyedik, ötödik szintén 4—4 ütemű, a harmadik s a hatodik sor pedig hetes 4—3 tagból áll. A két első sor egymással, a harmadik a hatodikkal, a negyedik az ötödikkal rimel. Ez se új versforma. Népdalainkban ugyan nem fordul elő, de megvan már Gyöngyösy előtt Balassinál és Szenczi Molnár Albert zsoltáiraiban is. Később Csokonai ily versekben írta meg »Béka egér harcát«, Arany is egyik komikai versét. Gyöngyösy tehát nagyobb divatba hozta, s utána már komikai versekben is alkalmazták.

E költeményét szintén *Koháry* Istvánnak, kora legvallásosabb főúranak ajánlotta. Koháry Thököly rabságába kerülvén, börtönében

versirással enyhített kínjain. De nem annyira versei révén, mint inkább állhatatos hűségével tette magát emlékezetessé. Lipót császártól nemzet-gyilkos politikája miatt az egész nemzet elfordult, de Koháry kinzást, a keserves rabságot is elszenvedte érte. Csak a vallásban, a lajt pengetésben keresett tömlőcze fenekén vigasztalást. Koháry vallássosága öregségében szinte bigótságá fajult. A »*Cupidó*« balsikere után Gyöngyösy mintha beakarta volna neki bizonyítani, hogy vallásos költeményeket is tud írni. De Dugonics feltevése szerint más oka is volt, hogy Koháry kedvét keresse. Koháry István királyi adomány-levelet nyert Széchi Mária jószágaira, a miből a költőnek asszonya kedvezéséből Babaluska falu jutott. Ezt a falut szerette volna Dugonics szerint Gyöngyösy megtartani, azért ajánlotta Kohárynak egymás után két munkáját is, de kevés haszonnal, mint Dugonics írja.

Első munkáját — bizonyosan »kaczér« tartalma miatt, ki se nyomatta a Maecenas. A »*Rózsa koszorú*« már kinyomatta Lőcsén 1690-ik esztendőben, még pedig igen pompásan úgy, hogy ma is gyönyörködve veheti kezébe a könyvkedvelő. De azt a célját, hogy a falut megtarthassa, nem érte el. 1695-ben Koháry István mint derencseni jószágához tartozó falut 1200 frt-on Gyöngyösytől visszaváltotta. Koháry juttatott tehát az elismerésből, a dicsőségből a költőnek, de a falut már magának tartotta. A miben az a vigasztaló, hogy ma sincs különben. Gyöngyösynek legalább az elismerésből jutott ki, sok költőnek még abban sem lehetett része.

GYÖNGYÖSY IRODALOM-TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE.

(Jelleme, Politikai vallása. »*Ének*« Thököly Imréről és Zrinyi Ilonáról. Kemény János. Nyelve, verselése.)

Gyöngyösy jelleme az eddig mondottakból is eléggé kidomborodik előttünk. Ember volt ő is, korának gyermeke századának erényeivel és hibáival, de olyan tehetséggel is megáldva, a mely kortársai sorából messzire kiemelte. Jómódú, művelt, a tudományokat becsülő köznemesi prókátor családból származott. Atyja már ügyvédi foglalatosságánál fogva is előkelőbb körökben forgott, több főúrral állott ismeretségben: így az ungi Homonnayakkal is. De egyéb összeköttetési révén eszes, tanult, kedves fiának, »Istóknak« pályáját egyenetni tudta. Maga is különösen kedvelte, szerette, a többi gyermeke közt őt végrendeletében is megkülömböztette. De a költő emelkedésében, hire, neve megszerzésében magának volt a legnagyobb része. Esze, tehetsége, alkalmazkodni tudó modora vitték előre. Kedves, kellemes, jókedvű ember volt. Urai, pártfogói megszerették, bizalmokra, barátságokra méltatták. Idősebbik *Koháry* István seregbírónak teszi meg a füleki várban, az ifjabbik *Koháry* István mindvégig érdeklődik munkálkodása iránt. Az ország nádora, *Eszterházy* Pál is élt szolgálatával, fontos dolgokkal bizta meg.

Nyoma van, hogy előszóval üzentetett valami olyan dolgot tőle, a mit írásban nem akart se Gyöngyösy, se nádor tenni, bár a kövesjolsvai úton — a mint írja — »nem kevés rázódással lehet által mennem«, mégis gyöngye egészsége ellenére elindul ura szolgálatjára. Széchi Mária okiratban dicséri hűségét, mint a ki »félretéven — írja a nádorné — olyatén alkalmatosságokat, minket el nem hagyott«. Mikor a nádorné napja leáldozott, Bécsben, Pozsonyban mellette állott, míg mások, a kik több javával éltek, elhagyták. Nem is akart a hű Gyöngyösy elmenni mellőle, míg — saját szavai szerint — »nyavalyás asszonyának dolga végbe nem mégyen«. Andrassy Miklós, gömöri főispán, dicséretekkel halmozza el hűsége miatt abban az okiratban, a hol Csetneken, Krasznahorkán házat s másutt is részbirtokot irat be neki. Megírja róla, hogy már »egynehány esztendőktől fogvást háborúságos és veszedelmes üdőben, maga dolgainak sok és káros hátramaradásával, sőt nem egyszer élete periclitáltatásával hűséges, hasznos szolgálatot tett és tőle veszedelmet is eltávoztatott«. De pénzbelileg is sietett ez ura segítségére, többször adott néki »gréczi« tallérokat, »magyari forintokat«, körmöczi »aranyokat«, sőt gazdája még conventiójával is adósa maradt. E hűséges szolgálatát iparkodott is ez a főúr mindenképen jutalmazni. Így emelkedett Gyöngyösy tiszteletben, becsülésben, hírben egyaránt. 1680-ban *Zrinyi Ilona*, mint az ország leghíresebb törvénytudóját említi. Gömör-megyében egyszer megbuktatják az alispáni választáskor, de fontosabb dolgokban nem nélkülözhetik Gyöngyösy ügyességét, 1681-ben az országgyűlésre mint követet felküldik, 1685-ben a vérszomjas Caraffa tábornokkal tárgyal, 1686-tól kezdve 1693-ig egyfolytában alispánja a megyének, mint követ részt vesz az 1687-iki nevezetes pozsonyi országgyűlésen is. Betegsége miatt mond le az alispánságról, mert gyakran betegeskedett, örökösen panaszkodik gyenge egészsége miatt. De hét év mulva újra, kényszerítve, unszolva megválasztják alispánnak, vonakodása ellenére haláláig maradt e díszes állásban. Csak költői munkálkodását alig említik a fenmaradt okiratok. Ezen különben ne csodálkozzunk. Hivatalos adás-vevésre, zálogos állapotra vonatkozó okiratok azok, a hol neve igen sokszor előfordul. De hogy költői munkálkodása is széles körben feltűnést keltett, mutatják a gyéren maradt nyomok. *Koháry* kéri tőle kéziratban maradt verseit. Irodalmi érdemeit jóval a *Murányi Venus* kiadása előtt ismerték, mert mikor 1655-ben *Sós-Hartyánban* egy egész Curiába beiktatták, a szentbenedeki konventben meglevő okirat szerint róla mint »*Stephanus Gyöngyösy literatus*«-ról van emlékezet. Tehát már ekkor kéziratban közkezen foroghattak versei.

Igazi írói természet volt. Bizonyos, hogy verseinek csak igen kis része látott napvilágot, sok kallódott el közülök, kézíratait elkapdosták tőle, évek mulva nagy bajjal kapta vissza, legnagyobb részöknek megjelenésök módját se látta, de írt, mert benső ösztön hajtotta. De azért az anyagi dolgokról se feledkezett meg soha, folyton iparkott földet és egyéb birtokot szerezni, nagy úri ismeretsége és

muzsája csábos segítségével is. De hát bizony változó szerencsével ment az. Mert ámbár benne is megvolt a magyar nemesek birtokszerző vágya, rá is volt utalva, mert mint sok gyermekes apának nagy gondjai is voltak, de hogy főúri pártfogóinak kedvét ne szegje, egymásután lemondott, persze a zálogos-pénzek megtérítése mellett, efféle birtokairól. Mint feljebb említettük, Koháry kedvéért kibocsátotta kezéből *Babaluska falut*. Andrassy Miklós, a ki Széchi Máriával legnagyobb pártfogója volt s igen szerette, sok zálogos birtokot juttatott neki. Péter fia, apja halála után egymásután váltotta vissza tőle a krasznahorkai házat s egyéb rész-birtokokat. Gyöngyösy engedett a fiatal főúr kívánságának, s krasznahorkai házat, bár a felmondás elmulasztása miatt joga lett volna megtartani, 1697-ben kiadta kezéből. Birtokszerző vágya a Kubinyiakkal, Máriássyakkal is perbe keverte holmi részjóságok miatt, de utóvégre költségei visszatérítése mellett ezekről is lemondott. Enemű viselkedésének kulcsa csakis abban keresendő, hogy mint nagycsaládú apának sokra volt szüksége. Vállalt ő kezdettől fogva sokféle hivatalt, seregbíróságot, megyei szolgálatot, rendszeresen ügyvédkedett is. Zrinyiéken, Andrassyakon kívül vitte még Balassa Bálintnak, Koháryaknak és másoknak ügyeit. Nagy úri körökben forgott, kedves, általánosan híres, neves ember volt.

E körülményei határoztak politikai hitvallása fölött is. Gyöngyösy pedig a körülmények szerint alkalmazta élete sorját. Nem tartozott azok közé az emberek közé, a kik meggyőződésök ellenálthatatlanul visz az ez által kijelölt ösvényen. Indulatain tudott uralkodni, főúri pártfogóinak nemcsak kegyét tudta megnyerni, de vett sérelmei elviselésével is, megtartani iparkodott jóakarókat. Labancz főuraknál kereste már ifjú korától kezdve boldogulását. A rendi alkotmány szerint az ország sorsát a főurak intézték, a köznemesség engedelmesen követte azt a főurat, a hol pártfogást remélt, vagy a kinek oltalma alá adta magát. Gyöngyösy erős labancz hírében áll. Füleken, mint seregbíró, elégséges labancz szellemet is szívott magába; Wesselényi udvarában, a ki a labancz, de azért erős magyar érzésű, korának egyik legtiszteletre méltóbb alakja volt, szintén olyan levegőben élt, a hol a királyhoz való ragaszkodás szükségét hallhatta minden körülmények közt. A »*Murányi Venus*« is e király-párti érzelemnek dicsőítése. Wesselényi, még Máriának is keményen szemére hányja, hogy a király hűségétől a várbeliek eltértek. Ime ezeket adja szájába:

Ha jól meggondolod a régi dolgokat,
 Régi őseidnek tekintsed sorsokat,
 Nemde nem közrendből találod azokat?
 Uri méltóságra ki vitte voltokat?
 Ausztriai háznak igaz fejedelmi,
 Nemes országunknak királyi, védelmi,
 Voltak nemzetednek ezek segedelmi.

Nemességre hozták paraszti voltokból,
 Zászlós uraságra nemesi sorsokból,
 Grófságra végtére ily uraságokból,
 Gazdag palotákra kis faházatokból.

Csak úgy áradozik mindenütt e költeményében a királypártiság dicséretétől. De ez csak akkori érzelmeit bizonyítja. Maga a nádor szomorúan győződött meg róla, hogy e »nemes ország *védelmi*« tulajdonképen teljesen kiszolgáltatták az országot a török dúlásnak, még a törököt is ingerelték a magyarok ellen, azt hitték el velök, hogy a közös ellenséget a magyarban kell keresniök. Gyöngyösy sokkal okosabb ember volt, minthogy ezt be nem látta volna, nemcsak ura iránt való tekintetből, de bizonyosan magyar szíve meggyőződésével is az összeesküvőkhöz csatlakozott. Csakhogy mint körültekintő, óvatos ember kockán nem forgatta sorsát. A menekülésre keresett, talált is módot, ámbár ő is belé került a »*rebellió*« megjegyzettjei közé.

Mikor Andrásy oltalma alatt *Krasznahorka Váralján* meghúzta magát, csöndes szemlélője volt az ország végpusztulásának és a rémuralom minden véres jeleneteinek. Hogy szívében mélyen el ne keseredett volna, azt nem tehetjük fel róla. De hogy testtelélekkel nem csatlakozott a kuruczokhoz, azt idősebb kora, a kockáztatástól visszariadó természete eléggé megokolják.

E rettenetes időben is meg tudta óvni kis értékét. A még olyan gazdag főúrnak, mint Andrásy Miklós volt, a ki a háborús időben a maga vallása szerint sokat vesztett, pénzbelileg is segedelmére tudott sietni. De hogy a felkelők iránt rokonérzessel volt, annak irodalmi munkáiban is nyoma van. Mikor az 1681-iki országgyűlésen az ujonnan megválasztott nádor, Eszterházy Pál dicsőítésére — mint büszkén mondja — *magyar versekkel* örvendezik, nyíltan megírja a hazáról:

Forogván sok izben ellenség kezében,
 Estem a *Sasnak* is némelykor körmében,
 Néha a tollaimat is tépte mérgében,
 De hogy mind elrontson nem volt erejében.
 Volt oly, szorongásin, a ki nem engedett,
Feltámadt mellettem, meg is verekedett,
 Körme közzül kivont, éltem menekedett,
 S a *Sas*, mint én gyakran bővebben szenyvedett.

Tudnivaló, hogy a *Sason* a németet érti. Tagadhatatlan az is, hogy »*Kemény*«-jében erős gúnynyal illeti Montecucculi németjeit, a kiknek sétáló hadjárata miatt — mint Zrinyi mondja — koronánk legszebb boglárja, Erdély, törökök szabad prédája lett. Azt sem lehet ráfogni, hogy a törököt váltig gyűlölte volna. Épen *Kemény*-ben is és nem kárhoztatva leírja, hogy hőse iparkodott a törököt megengesztelni, csak azután fordult a bécsi udvarhoz, csakhogy ezeknek »rák háton volt járások«. Nem is szabad olyat követelnünk

Gyöngyösytől, a mire természettől fogva hajlandósága nem volt. Nem akart ő a végletekig menő kurucz vagy labancz lenni, de azért, hogy családjának, az irodalomnak élt, rossz magyar, rossz hazafi nem volt. Többet használt ő evvel hazájának, mintha kurucz vagy labancz részen csatázott vagy alkudozott volna. Tollával szerzett magának halhatatlan érdemet.

E fejtegetésekből kitűnik, hogy az olyan érvelésnek, mintha Gyöngyösy, ez erős labancz, nem írhatta meg a Thökölyről és Zrinyi Ilonáról való éneket, egyáltalán semmi alapja sincs. Gyöngyösy féltette a magyart a némettől, mint más igaz hazafi, dicsőítette is azokat, »a kik megmaradásáért küzködtek« már a nádor tisztességére írt versében is. Csak természetes dolog, hogy Thököly nagy sikerei után őt is elfogta a lelkesedés, hogy eljöhet az idő »*az melyen a kalpag szab rendet az kalapnak!*« vagy más szóval: Magyarországon a magyar lesz az úr! Csak dicséretére válik, hogy lelkesen, igaz kurucz érzéssel dicsőíti azt, »az ki régen fegyvert fogott hazájáért!« A bécsi udvar nemzetgyilkos politikája egy táborba gyűjtötte a nemzetet. Onnan Gyöngyösy sem hiányozhatott.

Nem is írhatta más e híres költeményt, mint Gyöngyösy. A pompás, dallamos verselés, a mihez korában senki sem értett úgy, gyönyörű, színes hasonlatokban bővelkedő nyelv, a mely szinte verssorról verssorra menőleg egyezik egyéb nyomtatásban megjelent költeményeivel, maga a feldolgozás módja is Gyöngyösyre vall. Ez a költemény abban teljesen megegyezik a »*Murányi Vénus*«-szal, hogy itt is Vénus intézi a hős és hősnő dolgát. Mintha megismételné a költeményt az »Ének«-ben e »fabulás« dologban. Allegoriás vonatkozásaiban is teljesen hasonlít »Cupidó«-hoz s különösen a »*Palinodiá*«-hoz, a melyben szintén egy név sincs, csak a hazát példázó »*Nympha*«, a »*Sas*« (a német), a »*Hold*« (a török), épen mint e költeményében. Így abban az időben senki sem írt, senki se verselt, sok időnek kellett eltelnie, míg a magyar verselés művészetét, a ki elsőnek öntudatosan zengett magyarul, csak meg is közelítették. A nyelvi egyezések kimutatásával egész füzetet lehetne megtölteni, de a hasonlatok is Gyöngyösy hasonlatai vagy Gyöngyösy hasonlatainak továbbképzése. E hasonlatok tehát nem reminiszccenziák, hanem ikertestvérek. Ime egy pár példa:

Kemény, II. könyv, VI. rész, 25. versszak:

Nem hajol társához galamb engedelmé

Ének, 68. versszak:

Egész teste hattyú, galamb engedelmé

Kemény János, I. könyv, II. rész, 9. versszak:

Megpirosúl nyakán a fekete kláris,
Mert ötet sok helyen emlegetik már is.
Óhajtván némelyek, mint Helenát Páris,
Sokat özvegyleni ennek bizony kár is.

Enek, 66-ik versszak:

Homloka lilium, az ajaka kláris,
Helenán se talált ennél szebbet Páris;
Az melynek hervadni magánosan kár is,
Bár csókod harmatja érte volna már is!!

Murányi Vénus, II. rész, 240. versszak:

Úgy ereszkedik le a köves hegyekről,
Vélnéd, hogy az szép nap lejött az hegyekről;

Tudniillik Széchi Máriáról szól a költő.

Zrinyi Ilonáról meg így dalol:

Vidám személyinek helyből mozdulása,
Mint az derült napnak az égen járása!

Ugyanaz a zengő, dallamos nyelv, ugyanaz a gondolkodás, a mely ily ragyogó, keleti színompájú hasonlatokat teremt. Ezekhez fogható abban a korban — kivéve a kurucz népköltészet maradványait — nem találunk más írónál. Vagy hasonlítsuk össze Kemény János II. könyvének 4. részében a bús gerliczéről írt szép sorait, az »Ének« 254. és 259. verszakaival, a hol szintén a bús gerliczéről van szó. Az egyforma gondolkozást, a költői tárgyalás hasonlóságát csak avval lehet magyarázni, hogy ezeknek egy a szerzőjük. A ritka *buliklás* szót is mind a két helyen megtaláljuk. De reflexióiban is megismerjük Gyöngyösy gondolkodása. A szerencse forgandóságáról az ő kedves hasonlatait ismétli e versében is. Megtaláljuk itt szintén egyik kedves gondolatját, a melyet ajánlóleveleiben mind az Apor Istvánhoz, mind Andrásy Péterhez írottakban megtalálunk: »Ha pitvarinknak minden falai« — írja a költő — »bekárpitoztatnak is dicséretes eleink régi képeivel, semmi az; mert nem azok, hanem egyedül a magunk jeles tselekedetei nemesítenek. A kiben pedig együtt találhatik mind régi jó nevének dicsősége, mind magának azzal egyező dicséretes cselekedete, *az kettős szárnyú érdem és feljebb mehet azzal, mint a ki csak maga füzi előmenetelének tollait.*

Vessük csak össze ezzel az Ének 198—199-ik verseit. (Thökölyről van szó.)

*Ide régisége ősi czímerének,
Sok dolgokkal jeles nagyuri vérinek,
Oda van soksága maga érdeminek,
A mely legjobb szárnya szép híre-nevének;
Hullanak sugári akármely nemzetnek,
Ha azok csak ősi tollakkal fűzetnek,
Maga szép érdemin az kik épétnek,
Azok erejével magosbban mehetnek.*

Mindez nem *utánzás*, egy léleknek iker szüleménye. Benne van Gyöngyösy ereje, Gyöngyösy tehetsége. De meg vannak

e költeményben Gyöngyösy ismeretes gyöngéi is, a terjengősség, az allegorikus kód, a mythologiai példák sokasága, váltakozva gyönyörű lyrai részletekkel.

Tárgya különben e költeménynek is az, hogy Mars nem lehet el Vénus nélkül. Thököly, a hadak vezére, Vénus indítására, akár csak Wesselényi, feleségül veszi Zrinyi Ilonát; a második részben az van előadva, mennyire előmozdítja ez a házasság a bujdosók ügyét. Ennek is főtárgya a szerelem, és dicsőítése, de a hazafias érzés erős fellángolásával. Gyöngyösy itt is Tinódi módja szerint »*ujságot*« ír; tudniillik egykorú eseményt, és *megszíneli* »fabulás mythologiai dolgokkal«. Thököly boldogságának, dicsőségének, hatalmának dicsőítése, a mikor szerencse csillaga legfényesebben ragyogott. De mily mélységes homály következett e nagy dicsőség, boldogság után! Az öreg költő fájo szívvel láthatta, mint foszlik széjjel az ő reménykedésével együtt a nemzetnek is minden óhajtása. Ezzel szemben kicsit nyom a latban, hogy Koháryhoz intézett ajánló levelében hét év múlva »*törökös czimborának*« nevezi Thökölyt. A török hatalma már akkor meg volt törve; azt is tudnunk kell, hogy ahhoz ír, a kit Thököly keserves rabságban tartott. Az se lephet meg bennünket, hogy később Rákócziiban és Bercsényiben »*az haza békességének elrontóit*« látta.

Törődött, beteg öreg ember volt már akkor, belefáradott a sok munkába, gondba, csak a békességet kereste. Hogy ki nem adta vagy adatta e költeményét, a nagy csalódás után csak természetes, de ez nem is vallott volna az óvatos Gyöngyösyre. A kuruczokat követő rémuralom Caraffa idején ez tanácsos se lett volna. De kéziratban így is elterjedt, sokan olvasták, lelkesedtek rajta.

A mi a költemény meséjét illeti, semmiképen se vetekedhetik a »*Murányi Vénus*«-szal, a melynek tárgya már magában véve is érdekes úgy, a mint az megtörtént, mert hiszen Gyöngyösy semmit se adott hozzá. Itt Vénus, Mars, Mercurius hosszas beszélgetése, tanácsadásaiából telik ki a költemény, s végül a haza borul a hős és a hősnő lábaihoz, tőlük várva »czondorlott« állapotjából való megszabadulását. Épenséggel nem szerencsés lelemény, de kárpótól e sivárságért a tüzes, hazafias reménykedés, bizalom a jövőben, a sok szép hasonlat, az ékes, kellemes folyású versek s mindenkifölött Zrinyi Ilona szépségének leírása. E páratlan szépségű sorok méltók a legnagyobb magyar asszonyhoz. Egyike a legszebb költeményeknek, a mit magyar nyelven írtak. Csupa szín, fényesség, nyelvtartalom összeolvad e dallamos sorokban, a melyeknek elragadó zenéje, ragyogó képei egyformán elbűvölik az olvasót. Külön czímmel, teszem föl »*A kegyesről*« egy tökéletes lyrai költemény hatásával vonz és elragad. Leírás, de meg-elevenedik minden szava: élet, szín és erő. Olvassuk el s nem győzünk betelni szépségével.

A kegyesről.

Elmult ugyan immár az tavasz éltében,
 De nyarának most van legkedvesbb színében.
 Az orczái rózsák, nyaka alabastrom,
 Maga kelletése szívet győző ostrom.
 Homloka lilium, az ajaka kláris,
 A melynek hervadni magánosan kár is.
 Bár csókokod harmatja érte volna már is!

Egész teste — hattyú, galamb engedelme,
 Gerliczét követő — társához szerelme,
 Az hol kell, mint darú oly szemes figyelme,
 Csendes erkölcsiben nincs negédes elme.

Úgy tetszik, az melyre lábai indulnak,
 Azok helyén mindjárt virágok újulnak;
 Az mikor ajaki beszédre mozdúlnak,
 Szép szavai között nádmézek is hűllnek.

Szólláshoz készülő ajaka nyílása,
 Úgy tetszik, hogy piros hajnal hasadása;
 Vidám személyének helybül mozdulása,
 Mint az derült napnak az égen járása!

Ennél szebbet soha se írt Gyöngyösy, itt magamagát múlta fel. Teljesen a kor embere e költeményében is Gyöngyösy; »*Ujságot*«, olyan történetet mond, a mely csak az imént esett meg; korának ízlése szerint »poetai« mythologiai dolgokkal »szinelí meg«, s diadalmas örömmel zengi, hogy »az égő hazának üszke megalszik immár«, de a maga tehetségéből adja hozzá nyelve kellemes zenéjét, színes leírásait, lángészre valló lyrai hevét, áradó kitöréseit, a mely — hogy az ő kedves hasonlatával éljünk — váratlanul, a mint a nap tüze a szürke felhőket világosítja meg, a hideg száraz reflexiót. Krónikás, száraz hangját megaranyozza lelkesedése tűzével.

De legkapósabb, legnépszerűbb munkája volt s a legnagyobb becsülésnek örvendett »*Kemény János*«-a. Dugonics alig győz szépségeivel betelni. Gyöngyösy tehetségének minden erejét e könyvben látja legfényesebben ragyogni. »Itt ő — mondja Dugonics — a verseknek ékességében, alapos gondolataiban, minden legkisebb és csekélyebb dolgoknak kifejezésében magamagát fölülhaladta. Annak olvasásából megértettem, hogy én még igen csekély magyar vagyok. Ezen könyv volt ösztönöm, melylyel a magyar nyelvnek kisimítására ingereltettem.«

Gyöngyösy e munkájában történetünk két ismert alakját énekli meg: *Lónyai Annát* és *Kemény Jánost*. Lónyai Anna férfias lelkű, erélyes teremtés volt, e század egyik legérdekesebb magyar

asszonya. Hűsége Keményhez, a hogyan a török rabságból megváltotta, mély hatással volt az akkori közvéleményre. Ura halála után is lelkes magyar asszony volt. A szerencsétlen 1670-iki összeesküvés egyetlen diadala az ő műve volt, ő izente meg fiának, *Wesselényi* Pálnak, hogy állják útját Gombás felől *Strassaldó* szatmári kapitány dragonyosainak, míg ő a saját embereivel hátulról támadja meg őket. A dragonyosok legnagyobb részét levágták vagy fogságba hurczolták.

Kemény János szerencsétlen fejedelemsége s a nagyszöllősi gyámoltalan hadakozás alkalmával történt elpusztulása szintén nagy hatással volt a közvéleményre. Erdély e viszálykodások között ment tönkre. Magyar lakosságát ekkor ölte ki a török és a német, ekkor szaporodott itt el a Moldva- és Oláhországból beköltözött, kegyetlen urai elől menekülő oláhság. Kemény maga vadtekinetű vitéz katona volt, de vezetésre, még egy csapat parancsnokságára se való. A mit maga ír Mansfeldről, azt némi változással rá igazabban lehetne alkalmazni: »bár délczeg termetű, de közönséges muskétásságot se érdemelt volna.« Minden hadi vállalkozása balul ütött ki. Mindenünnen elkésett. Tagadhatatlanul eszes ember volt, de a viszonyokat nem ismerte fel, s bár sokat látott, tapasztalt, agyrémek után futkosott s hozzá kegyetlen, vérszomjas ember volt. Erdélynek, az egykorúak szerint, többet ártott, mint a fiatal Rákóczi György fejedelem. Mint emlékiró azonban vezetes a magyar irodalomban, kora legnagyobb vezető emberei között forgolódott s pompásan tudta őket jellemezni.

Gyöngyösy »Kemény Jánosában« azonban hiába keresnök *Lónyai* Anna vagy *Kemény* János jellemzését. Anna szerelmes, ügyes asszony, a ki híven kitart Kemény mellett e költemény szerint is. Épen olyan általánosságban van jellemezve, mint *Széchi* Mária, Kemény pedig a szerelmes vitéz ember typusa. Mind a ketten énekelnek, gondolkodnak, levelet írnak szerelmes állapotjoknak megfelelőleg. Szerkezet tekintetében »Kemény János« még gyarlóbb a »Murányi Venus«-nál. Ott legalább egy tény körül forog a cselekvés: Murány megvétele körül, ámbár itt is terjen-gősen sok elmélkedéssel, lyrai áradozással. Keményében azonban nincs olyan mag, a mely körül a történet forogna. A költő maga azonban mégis valamennyire csoportosítani iparkodik az eseményeket. A három könyvben három különböző eseményt mond el, a melyek között semmi belső összefüggés nincsen, csak annyi, hogy hőse mind a három könyvben ugyanaz. Az első könyvben elmondja, hogy jár Kemény Lónyai Anna után, hogy nyeri meg szívét. A második könyvben tatár rabságáról szól, a harmadik könyvben szerencsétlen fejedelemségét mondja el, persze szépítve a nagyszöllősi csatáig. De egyik részben sem jelleméz. Lónyai Annát, bár sokat elmélkedik, dalol a szerelemről, e költeményben csak névleg ismerjük, Keményről is csak az utolsó véres jelenetből látjuk, hogy vitéz ember. Inkább habozó, csatát kerülő, későnjáró

embernek tünteti fel, de az sincs úgy elmondva, hogy jellemrajz kerekedjék ki belőle.

E munkájából is csak az látszik, hogy Tinódi módjára krónikát akart írni. Még a görög isteneket se szerepelteti, csak a »Hírt« személyesíti meg. Ez különben hasznára vált költeményének. A költő itt se tagadja meg magát, itt is első sorban a szerelem költője.

Első két könyvének nagyobb része a szerelemmel foglalkozik. Kemény epekedése a szép özvegy iránt, azután a tőle való elszakadása, és a tatár rabságra jutása olyan állapot, a mely rendkívül alkalmas Gyöngyösy leíró és lyrai tehetségének kifejtésére. Valóban lyrai és leíró tehetsége itt is fényesen tündöklök. Bóven él velök, minden kínálkozó alkalmat megragad, hogy ragyogtassa és vissza is él vele. Mindjárt az első könyvben Kemény vadászatát írja le, a ki ott keres nagy szerelmi gondjai közt szórakozást. Élénk, szemléletes leírás, a mely ugyan jobbára Ovidiusból van véve, de ez semmit sem von le szépségéről, persze a cselekvésre semmi befolyással nincsen. (Metam. III.)

Keményért egy másik úri asszony is ég, a mi valóságnak látszik, mert Gyöngyösy kíméletesen elhallgatja valódi nevét, csak álnéven Censabirának mondja. Már érettebb korban levő, kaczer, végtelenül szerelmes asszonyság, a ki Keménynek őt altató cselédjeit arannyal fizeti, csak hogy Keményről halljon valamit, s legálább az ő beszédjök szerint ringassa magát szép álmaiban.

Ez a nő érdekesen és egyénileg van rajzolva, de a szerelemből semmi sem következik. Csak henye jelenet, a költő sem használta fel a cselekvés bonyolítására, egyszerűen ott hagyja.

Ugy látszik, csak azért említi meg, mert valóság volt. A másik, némi egyéni szinezettel bíró alakja, a tréfás, furfangos *Décsei* Bálint, a ki meg is tréfálja urát, mert először kőszívűnek hirdeti, majd lelkesedve árulja el a kellemes valóságot és így zeng Annáról:

Nemcsak *Hadadig* kell az ilyenért menni,
Hanem méltó érte *hadaknak* is lenni.
Járást nemcsak *várást* fáradozva tenni,
Viván nemcsak *kiván* másoktól elvenni,
Nagy *kincs*, jól *rá tekints*, el nem kell engedni,
Vért nem olcsóbb *bért* kell ezért fizetni,
Törrel nem *pörrel* érte ellent vetni,
Óhajtod? *Óhatod* hozzá nem sietni!

Décsei enyelgését már Dugonics is lelkesedve dicséri! Első találkozások leírásában is lyrai hév ömlik el, méltó ez is Gyöngyösy tehetségéhez.

A második könyvben a tatár rabság megint olyan tárgy, a mely váltig kedvez Gyöngyösy fényes, leíró és lyrai tehetségének: a két egymástól elszakadt szerelmes búslakodása. Gyöngyösy él

is a kedvező alkalommal, szebbnél szebb leírások, lyrai sóhajok egymást érik e részben. Pazar kézzel ontja mind a kettőt. De mindjárt az elején egy ügyes epikai fogással él. Azt a nagy szerencsétlenséget, a mint Kemény egész hadával tatár fogságba esik, egy *szemtanuval* beszélteti el szemléletesen és megindító bensőséggel. Valamint egyes alakjai, úgy ez az elbeszélés is bizonyítja, hogy Gyöngyösy kitűnően tudott volna elbeszélni, sőt jellemezni is, ha több figyelmet fordít rá, de Gyöngyösy csak leíró és lyrai erejét érezte legjobban, ezzel akart és tudott hatást kelteni.

E rész leggyönyörűbb leíró része, a melyben Kemény bilincseit készítő kovácsokat rajzolja meg hatalmas vonásokkal, ragyogó hasonlatokkal. Nem hiába dicséri ezt a leírást *Arany* és *Dugonics* is egyforma lelkesedéssel. De nem kevesebb szépséggel dicsekedik az a rész, a hol Kemény Annája után búslakodik, a ki szintén úgy epekedik utána, mint Kemény a maga súlyos rabságában. E nagy szomorúságban lát egy gerliczet, a népköltészet kedves madarát, a mely párja után búslakodva száraz tőkére száll. Itt szintén remekel Gyöngyösy s ez a rész annál értékesebb, mert ebből világosan látjuk, hogy nemcsak egyes hasonlatokat vett át kora virágénekeiből, de a népköltészet lelkéből is tudott meríteni. Ezt a gyönyörű részt csakugyan úgy tekinthetjük, mint a régi népköltészet költői visszhangját.

De nem kicsi érdeme az se Gyöngyösynek, hogy épen abban a részben Ovidius példájára megteremtí a magyar heroidát, a mely nem más, mint olyan költemény, a melyben a régi görög hősök és hősnők egymáshoz írt leveleikben érzelmeiket mondják el. Gyöngyösy le is fordított két ilyen heroidát Ovidiustól, de itt eredetit ír, az egyiket Kemény, a másikat Anna szájába adja. Mind a kettő értékes költői darab, magában véve is érdekes olvasmány, ragyogó hasonlatokkal. Mily szép Anna levelének kezdete:

Mint hervadt tulipán, gyöngyét harmatoknak,
A szomjuhozott föld árját záporoknak,
Vizét epedt szarvas, hives forrásoknak,
Éh' rárók idejét szokott prédájóknak,
Úgy vártam annál is nagyobb buzgósággal
Vettem írásodat . . .

De a nagyon érdekes sok lyrai szépség közül is kiválik Gyöngyösynek az a sajátja, a mit összes művei közül, bár másutt is próbálkozik vele, itt látunk a legköltőibb módon feldolgozva, az *echo felelésével való játék*, a melynek választát aztán a következő versszakban érzelmesen tovább fűzi. Ezt a lyrai játékot már Zrínyi használja verseiben, de Gyöngyösy bajosan tanulta tőle, mert még nyoma sincs költészetén Zrínyi hatásának. Ebben is Ovidius hatása alatt áll, bár a maga módja szerint tovább fejleszti ezt a játékot az *echo feleleteinek* tovább fűzésével ilyen formán:

Szánhatd is azt méltán, mert kénom szünetlen,
 Szerencse balkeze forgat kéméletlen.
 Az kénozó tatár nem szán mert kegyetlen,
 Szive engesztelhetetlen (Echo) *Telhetetlen.*
 Igen is: azt tudom, mert tőlem sokat kér,
 Ha el nem készítem, mondja több kénra vér,
 S így szabad világot zárt napom nem ér (Echo) *Ér.*
 Vajha érne! és szád igazat mondana,
 De ki volna az, ki megváltana (Echo) *Anna.*
 Nincsen is egyébről, csak róla reménység,
 De minthogy utálást okoz a szegénység,
 Talán benne is megaludt a hűség (Echo) *Ég.*
 Nem kétlem, ha postám kezéhez vihette,
 Írásom azokban eddig enyhítette,
 De félek, nagy gondban vagyok is érette,
 Hogy lett levelemnek eltévedte (Echo) *Vette.*
 Bár vette is, de a pósta későn járván,
 Hogy értsem, mint vagyon alig várván (Echo) *Árván.*
 Bizony árván, minthogy elvesztette társát . . .

De hogy a könyv egyéb szépségeiről is megemlékezzünk, Gyöngyösy terjengőssége mellett helyenként szinte drámai erővel és gyorsasággal beszéli el azt a szerencsétlenséget, mikor a tatár kán álnoksággal fogságba ejti a sereg vezérét, a fő nélkül marad sereg állapotát így rajzolja:

Bíznánk nincsen kihez, futnánk nincsen hová!
 Mennénk, nem mehetünk sem ide, sem tova;
 A veszedelemnek környül árad tava,
 Nyakunkon a fegyver nem bocsát sehova.

Vagy a sok prózai reflexió közül mennyire kiválik e néhány sor, a mely máig is mintául szolgálhat arra, hogy kell a tanító irányú gondolatot költői köntösbe öltöztetni.

Az aranynak a tűz, terh a pálmaágnak,
 Ütés a tűzköbe titkon lakó lángnak,
 Hab a tengereket járó bátorságnak,
 A szükség próbája igaz barátságának.

Az ily fényes tulajdonságaival hatott Gyöngyösy nemcsak kortársaira, hanem a nyomán egy egész költői iskola keletkezett. De szemmel látható hatása volt Csokonaira, a ki tanító irányú költeményeiben tőle tanulta a gondolatok költői köntösbe való felöltöztetését; verselésével nyelvével, is nagy hatással volt rá, de a legújabb időben is Arany se restelt tőle tanulni nyelv és verselés dolgában számtalan hasonlata lyrai költészetünk közhelyévé vált.

A harmadik részben van a legtöbb tárgyilagosság s a kor lelkét érezzük itt minden sorában lüktetni. Bár itt is sokat elmélkedik a költő, de mégis takarékosabb mint akárhol. Erdély tragikus sorsa, szörnyű pusztulása megillették a hazáját szerető költő szívét, megrezgetik az olvasó szívének a hurjait is. Látjuk a német és a török közé ékelt Erdély ingadozását, a fondorkodásokat a portán, a bécsi udvar tehetetlenségét, közömbösségét, a magyarok szenvedései iránt; a török tábor színes, változatos mesteri leírásában nagy hatalmokat, a magyarság elpuhulását, az ifjuság elfajzott állapotát... Látjuk, hogy Kemény magára maradva, vesztébe rohan, látja ő maga is, de első a haza, a jó hirnév:

Mit is árt, napjai e múlt életnek,
Más örökösebbel ha felcseréltetnek?

Bár Kemény vigyázatlanul meglepeti magát Szőlősnél a töröktől, részvétünket biztosítani tudja iránta a költő. Igazi a hazáért vértanúságra való elszántsággal mondatja Keménynyel, mikor *Teleki Mihály* óvja a végveszedelemtől.

Elkölt már az; későn siettetnél,
Az jó hír s becsület, drágább mindeneknél.

Melyik magyar embernek ne jutnának eszébe a török idők rettenthetetlen hősei, a kik sokszor vétkes életökért, a hazájokért való emberfölötti küzdelemben vértanúságokkal megtisztultak és szeretetüket a hazájuk iránt így pecsételték meg.

Ha evvel bevégzi a költő, a hatás mélyebb, megrázóbb lett volna, de Annának pár szóval megemlített fájdalom a köznapi tanulság: »Az időtlen próba megártott már soknak,« teljesen kiközökenti az olvasót a hangulatból. De így is, szerkezetbeli nagy gyöngeségei mellett is, Gyöngyösy mértékével mérve változatos-ságával minden esetre Kemény János legbecsesebb munkája. Méltán becsülték a régiek is ezt a legtöbbre. Gyöngyösynek egyéb munkái a fordított »*Chariklián*« kívül ma is kéziratban lappangnak, de nyomtatásban megjelent munkáiból is teljes képét nyerjük, tehetségének mértékéről irodalomtörténeti fontosságáról.

Gyöngyösy tehetsége három forrásból táplálkozott. Maga hirdeti, hogy Tinódi módján írja meg a dolgok valóságát, tehát folytatója a régi magyar epikai költészetnek, a mely megmaradt emlékek szerint Mátyás király idejéből való. Szabács viadalától kezdve, első sorban a valóság elmondására törekedett, koczogó, egyhangú verseléssel, a rythmus iránt való igen kicsi érzékkel. Gyöngyösynek minden munkája mutatja, hogy kitűnően ismerte a régi magyar irodalmat, tehetsége a magyar talajon nőtt, erősödött. Sokat merített Gyöngyösy a virágénekekből, a népköltészet örök, üdítő forrásából. Keleties színompájú ragyogó hasonlatait innen vette, elragadó lyrai heve, a mint egyes munkáiban kimutattuk,

a régi népköltészet visszhangja s nem habozunk kimondani, hogy ragyogó hasonlataival nagy lyrikusaink, Vörösmarty és Petőfi nem kis érdemű elődje. Látjuk azt is, hogy a kor műveltsége szerint elhalmozta költeményeit mythologiai ékítésekkel, fölös példákkal. Ezek csak afféle czifrák, fölösleges sujtások s leginkább Ovidius hatását látjuk munkáin, a kitől meg is tanult érdekesen elbeszélni, leírni, a kinek hasonlatait magyaros gondolkozása szerint szerencsésen átveszi, átalakítja s különösen az ő példája nyomán kellemes, vonzó tud lenni.

Gyöngyösy tehát a régi epikai költészet folytatója, tehetsége a magyar költészet talaján nő, izmosodik és nyílik ki. De mint epikus is messze meghaladja Tinódit és más elődjeit, a kik száraz krónikánál alig tudnak egyebet felmutatni. Tinódi itt-ott elvétve ír lendületesebb sorokat, mikor elszorul a szíve a haza szomorú sorsa miatt, vagy elsírja a bánatát Török Bálint török rabságra jutásán. Gyöngyösy maga is sokszor beleesik a krónikás, száraz előadásba, de helyenként kiváló erővel, szinte drámai fordulatos-sággal mondja el az eseményeket. Nem hiába lelkesedett Ovidiusért, ő is, mint Ovidius, könnyen hangolható lyrai kedélyű költő, az események leírása közben maga is lelkesül, mélyen megindítja a tragikus fordulat, vagy a helyzetek lyrai festésébe fog, több és kevesebb költőiséggel elmélkedik, vagy mesteri leírásait két kézzel szórja. Így teszi mindvégig érdekessé művét és bár sem jellemezni sem meséjét érdekesen bonyolítani nem tudja, az olvasóra mégis hatni tud, könnyen hangolható érzelmes természetével, nagy leíró tehetségével. Szerkezet, jellemzés tekintetében meg se közelíti lángeszű kortársát, *Zrinyi* Miklóst, a ki mint egy Titán magaslik ki kortársai közül s mint szerkesztő és jellemző epikus mai napig sincs megközelítve se. De Gyöngyösyre *Zrinyi* semmi hatással sem volt, valamint nem volt kortársaira se. Talán nem is olvasta, vagy ha olvasta is, a kellemes nyelvű, művészi verselő Gyöngyösy másforma tehetségénél fogva is nem sokat tarthatott róla. Tinódinál azonban a szerkesztés dolgában mégis különb. Legalább bizonyos csoportosításra törekszik, kiemeli a fontosabb eseményeket, míg Tinódi a krónikás módja szerint egymásután, sorrendben beszél el mondanivalóját. A mennyire elmarad *Zrinyi*től Gyöngyösy a jellemfestés és a szerkezet dolgában, annyira felülhaladja a verselésben és a nyelv művészetében. *Zrinyi* egyáltalában nem tudott verselni, nyelve idegenszerű, nem magyar, erőszakolt, s bár tagadhatatlanul sokszor festői, az erő zord fönségét érezteti olvasójával. A forma mindig sántikál nála, Gyöngyösynek nyelvében van a főereje. Ha *Zrinyi* a jellemzés szerkezet dolgában egyszerre a világirodalomban szinte páratlanul álló ugrással remekművet tudott teremteni, a belső érték dolgában Gyöngyösy épen ilyen bámulatos emelkedéssel megteremtette a magyar költői nyelvet. Mindig magyaros, elődei nyelvét, *technikáját* nagy tehetségével a magáéba olvasztotta s a tökéletesség nagy fokára emelte. Könnyed, dallamos nyelv-

vében összeolvad a régi magyar költők és a népköltészet nyelve, a magyar verselésben meg valóságos mester, epikai versformában csak Arany János fogható hozzá. Hogy mily öntudatos nyelv-művész volt, bizonyítja Kemény Jánosához csatolt értekezése, a mely irodalomtörténeti szempontból is igen becses, mert az első, a mely a magyar verselésről és a költői stylusról szól.

Első dolga érdekes értekezésében élesen kiemelni a különbséget a *vers és a próza között*. »Nem tartottam olyan rendet, — írja — mint a folyóírással való históriában; hanem a poesist is kívántam azokban követni; és az szerént alkalmaztatnom is ezen munkácskámat.« »Az mely szók« — írja tovább — »nem a közönséges magyar beszéd szerint tanálatnak némely helyeken az versekben, az nem másképpen esett annyira, mint a versek kedviért tett alkalmaztatásból, mert azoknak szoros rendi nem vehet úgy bé minden szót, mint a folyó írásnak tágasabb mezeje.«

Igen értelmesen számot ad a szavak dolgát illetőleg költői eljárásáról. Rövidebb, hosszabb szavakat alkalmaz a vers hangzatosága kedvéért. De mértékkel él e szabadsággal és nem él vele vissza, mert megjegyzi, hogy a deák poezis szabadága közül »nem mindenik illik a magyar szó folyásához még a versekben is«. Így alkalmazza a *syncopét*, s rögtön példát is idéz rá verseiből; így mondja *győzelem, győzedelem* helyett; manapság még prózában is győzelmet írunk, de korában ez nagy újítás volt ez.

Alkalmazza a *synecresist*, a mikor némely szóban két szót tagot von össze: *lány, leány* helyett. Használja a *methathesist*; azaz a betűáttelet. Így a régi *terenyén* helyett *tenyerén*-t ír, noha, mint megemlíti, *terenyén* kellett volna. Ma épen a *tenyer* szót használják Gyöngyösy példaadása szerint. Észreveszi Gyöngyösy azt is, hogy a magyar ember némely szavakban hol rövid, hol hosszú hangzóval él; pl. téssen, teszen.

Ime az első magyar költő, a ki öntudatosan képezi ki a maga költői célja szerint a nyelvet. A latin költői nyelv példájára szabadságot vesz magának a nyelvet illetőleg, de erős, magyaros nyelvérzéke megóvja a túlzástól, csak olyat mert, a mi a magyar nyelv természetével összefér. Ezekre bizonyosan talált is hasonló példákat az élő beszédben vagy a nép nyelvében.

De látjuk azt is költői eljárásából, hogy ő volt az első nyelvújító. »*Miség*«-et ír *mivolta* helyett. Neki tulajdonítják a *dal* szó elvonását is a dalolás helyett, de ez nem bizonyos, mert Gyöngyösy munkáinak szövegkritikai kiadása még mai napig sincs meg, Dugonics pedig sok önkényes változtatással adta ki munkáit.

Költői nyelvét sok tájszóval gazdagítja, sok vidéken lakván sokféle szólásmódot vesz át, nemesít meg költői nyelvében. Mint maga mondja, hogy az alföldön, mint a felföldön, a Tiszán és Dunán túl sok dolgokat másképpen szoktak kifejezni. Azért ír a mord helyett mogorvát, *felyhő* helyett *fellyegeket*. Ma mind a két szó közkeletű.

A Kazinczy-féle nyelvújítók gyakran hivatkoztak Gyöngyösynek arra az eljárására, hogy a mondatszerkezetben is sok szabadsággal élt. Gyöngyösy maga mondja, »hogy a deák példa szerint úgy esett construálnom némely szókat, hogy a közönséges magyar beszédnek jó rendi ellen legyen«. Példaképen fel is említ ilyen deákos mondatszerkezetet: »*Bellona sisakját kevés, a ki vágyja.*« Ezt az eljárást azonban legkevésbé lehet dicsérni. A mondatszerkezetben él a nyelv szelleme, ebben nyilatkozik a nyelv eredetisége, sajátága. Bizonyos, hogy csak olyas szófűzés szabad a költőnek is, a mihez a nép nyelvében, vagy az élő beszédben hasonló példát talál. Hogy ezt tudta Gyöngyösy is, bizonyítja az, hogy ez eljárásának igazolására analog esetet hoz fel mentségül, mondván: »a versek kedvéért megállhat, mintha azt mondanám: kevés kívánja Bellona sisakját, a mikor azt írom, hogy kevés vágyja.«

A nyelvújítók az idegen szófűzésnek a magyar nyelvre való erőszakolásával csakugyan sokat ártottak. De Gyöngyösy szerencsésen és helyes nyelvérzékkel temérdek új fordulattal él költeményében; legidegenszerűbb még az a példa, a mit maga felhoz. Igazán és szépen írja magáról: »Vannak ezért ezen okból az én verseimben is oly szók és azokban oly dispositiók, *a melyek a verseknek kívül nem volnának szintén illők a dolog egyenesen való kimagyarázására*; de azok a verseket ékesíteni szokták inkább, hogysen mint valami dísztelenségére szolgálnak. Minekokáért az olvasó így értvén ezeket, hol oly szókat és dispositiókat talál versemben, a kik vagy az közönséges szólásban, vagy a folyóírásban nem usuáltatnak, ne tulajdonítsa azokat tudatlanságból esett fogyatkozásoknak, hanem a versek kedviért levő szükséges cselekedeteknek.«

Ebből világosan kitűnik, mily élenken érezte Gyöngyösy a nagy különbséget a prózai és a költői stílus között.

Verselés módjáról közelebről nem nyilatkozik, de hogy teljesebben érezte a magyar rythmus lüktetését, ez csengő, dallamos versein bőven meglátszik, sőt egy rövid nyilatkozata is bizonyítja, hogy a magyar vers természetével mennyire tisztában volt. Ime a nevezetes nyilatkozat az olvasóhoz: »És a vélt fogyatkozások (szokatlanabb mondatbeli fordulatokról szól), a hol szemeiben akadnak, csak úgy olvassa, a mint vannak, ha a verseknek jó rendit meg nem akarja vesztegetni: *a mely csak egy bötűnek is megváltoztatásával hamar megesik.* Sőt valamely verseket csak kétszer vagy egyszer paríálnak is (t. i. lemásolnak), ha olyan ember nem írja azokat, *a ki fundamentumosan nem ért a versekhez*, nincsenek azok megvesztegetés nélkül. A kit én mások írása alá adtam, magam munkájában is bőven experiáltam.«

Gyöngyösynek korához képest szinte bámulatos zenei hallása van. Természetesen a nyelv zenéjét értem. A Sándor-verset készen találta ugyan, mert valamennyi »*kronikát*« addig is ebben a versformában írták. De milyen siralmas versek voltak ezek. Kényelmesnek találták arra, hogy szavakat és számokat, mindenféle siva-

tag, erőszakos mondatokat beletömjenek. Négyes rímű lett volna ugyan, de sokszor csak a folyton ismétlődő vala és vala rímelt. Mértéket ugyan hiába keresnének e kopogó, sivár sorokban, rythmust annal kevésbé, még a sormetszetet se tartották meg. Kopognak, zörögnek ezek az irgalmatlan sorok, mintha zsákban borsót, babot zörgetnének. A nyelv zenéjét már *Balassi* Bálint, az előbbi század nagy lyrikusa is érezte, s a rövid lélekzetű sorokban változatos, dallamos formákat teremtett, de virágénekei a kor felfogása és illendőségtudása szerint nyomtatásban meg se jelenhettek. Csak hű inasa, *Hartyáni* Imre írta őket össze, nagyjából. Kéziratban csak kisebb körben terjedhettek el, hatások is csak kisebb körre szorítkozhatott. Tudjuk, a szigorú erkölcsű kor mennyire üldözte a virágénekeket, a melyeknek szerelem volt a tárgyok. Balassi se mert ez előítélettel szembeszállani, nyomtatásba sem merte kiadni szerelmes énekeit. Szenczi Molnár Albert zsoltár-fordításai szintén nagy haladást mutatnak mind a dallamos formák, mind a változatosság tekintetében, *de a Sándor-vers megteremtésének dicsősége mégis Gyöngyösy nevéhez fűződik*, az ő nevéhez fűződik az a dicsőség is, hogy a magyar rythmus zenéjét ő érezte meg először, nagy változatossággal alkalmazta a Sándor-versben azokat a törvényeket, melyeket később Arany elméletileg is kifejtett. A főközpontszetet mindenütt megtartja, ez elengedhetetlen kellék volt Gyöngyösy óta. De a hat szótagból álló félsorokat a legnagyobb változatossággal a költői gondolatnak megfelelőleg osztja be. E változatok 2—4, 4—2, 3—3, a hogy a Sándor-versek első vagy második részét e szerint a képlet szerint beosztani lehet, Gyöngyösy a Sándor-versek igen sok változatát teremtette meg így. Műveiben erre vonatkozólag a legszebb, legdallamosabb példákat találjuk. De ez nála nemcsak külsőség, hanem verseinek rythmusa a belső gondolati megszólaláson alapszik. A magyar rythmus egy sorban fejezi ki a gondolatot s aztán hosszabb szünetet tart, s úgy következik rá a második sor, a hol az új gondolat kezdődik; vagyis a gondolatnak a sor végén be kell fejeződnie, legalább a törvény szerint olyannak kell lennie a gondolatnak, hogy a sor végén szünetet lehessen tartani. De ez még nem minden, a magyar vers *a mondattani hangsúlylyal* nemcsak kiemeli az ütemekben fontosabb részeket az által, hogy nyomatékosabban ejti ki, de a versben előbbre teszi azt, a mit a költői tekintetben kiemelendőnek tart, csak azután következnek a mellékes részek. Vegyük csak ezt a verset:

Húzza-vonja szegényt annál dühösebben,

Oltalmazza magát mennél erősebben.

Itt a cselekvés a huzás-vonás és a szegény megtámadottnak vergődése a fontos, azért előbb teszi Gyöngyösy a versben, utána veti a cselekvésnek módját, de egyuttal az összetartozó szavakat, a »szegényt«, »magát«, »annál«, »mennél«-t egymás és a főgondo-

lat után sorakoztatja. Így vág össze a belső, külső forma: így tökéletes a rythmus, a versek zeneisége.

Vagy vegyük ezt a gyönyörű, sorokon keresztül vitt hasonlatot:

Mint hervadt tulipán, gyöngyét harmatoknak,
 A szomjuhozott föld árját záporoknak,
 Vizét epedt szarvas híves forrásoknak,
 Éh rárók idejét szokott prédájoknak,
 Ugy vártam, annál is nagyobb buzgósággal,
 Vettem írásodat alázatossággal,
 Értem rabságodnak dolgát valósággal,
 Melyen vagon szívem nagy szomorúsággal.

E versben Lónyai Anna magát sorban tulipánhoz, szomjú földhöz, epedt szarvashoz, éh ráróhoz hasonlítja. A kedves tulipán mellé, kinek harmat kell, odaállítja; a földet, ki a zápor árját szomjúzza; a szelíd szarvas mellé, a ki eped a víz után; az éh rárók sóvárgásával festi nagy szenvedélyét. Az egyik női kedélynek megfelelőbb hasonlatra rögtön ráüti a hevesebbet, a szenvedélyest. Így érezzük az ellentét szépségét. De a külső és belső rythmus összeolvadása is a mesterre vall. A fődolog a versek első részében van kifejezve, de a dallamos lebegés is kíséri a gondolatot. Az első sor lebegése nem olyan, mint a két közbülső soré, de a negyedik sor, a hol a hasonlat befejeződik, az elsőnek tak-tusa szerint oszlik meg; így 3—3—2—4; a két közbülsőnek pedig ez az ütembeosztása: 4—2—2—4. Ugyanazt a változatos lebegést látjuk a következő strófában is, a mely az egész gondolatot részletesen befejezi. Annyira érti Gyöngyösy a módját, hogy a Sándor-verset az elbeszélés hangulata vagy a cselekvény módja szerint osztja be, ütemeit is változatosan és a rythmus dallamosságával gondolatai menetének megfelelőleg rendezi. Hogy ez nem esetlegesen, hanem öntudatosan jár el a költő, mutatják értekezésének fentebb idézett sorai, de mutatja az is, hogy verseiből *erre a rendes beszéd-től eltérő beosztásra* fölösen idézhetünk példákat. Ilyen ez a sokszor idézett strófa is:

Keménynek | csendesen || ballag paripája, 3—3—2—4
 Két sütéssel | jegyes || a jobbik | pofája. 4—2—4—3
 Oláh | országi ló || a mint van | formája, 2—4—3—3
 Játékos | zabláját || rágdogálja | szája. 3—3—4—2

Ugyanaz a dallamos lebegés van itt is. A második, harmadik sornak más a beosztása, de a negyedik sor szerint az elsőnek lebegésébe esik vissza, bezárja a versszak dallamát.

A gondolatnak és a külső rythmusnak ilyen dallamos egybeolvadására Gyöngyösynél lépten-nyomon találunk példákat, de csak egyet idézünk annak a bizonyítására, hogy a magyar verselés

dallamosságára a külső ütembeosztás nem elég; csak úgy tökéletes a nyelv zeneje, ha módja egybeesik a gondolatával, lebegésével kíséri azt, mint ebben a szép versszakban is:

Engemet reméltetsz; magad vagy kétségben,
Nekem hajnalt hirdetsz; — ülsz magad éjfélben.
Irod egészséged türethető épségben,
De mint lehessen az a rabi inségben?

Ez az inversió, vagyis mikor a költő beszédében a *lényeges* előbbre teszi annál, a mit nem tart lényegesnek. Teszi pedig ezt a szórend szokatlanabb felforgatásával is, de a mennyire a nyelv törvényei megengedik. Természetes nem száraz grammatikai törvényeket tart szemé előtt a költő, hanem a népnyelvi és élőbeszédbeli példák hasonlóságára teremtí újszerű mondatszerkezeteit. Ebben nemcsak nyelvi érzéke, de zenei hallása is segítségére van a költőnek.

Egyébiránt ez a törvény a prózában, az élő beszédben is uralkodik. A magyar nyelv szellemével nem vág össze a körmondat, a mely a *főgondolatot* az előzmények hosszas elmondása után utoljára mondja el. Éppen megfordítva a magyar ember mindég azt teszi előre, a mit lényegesnek s különösen kiemelendőnek tart. Heves, indulatos, érzelmes beszédben meg éppenséggel csak a főgondolatot mondja el a magyar ember. Eppen azért oly idegenszerűen hatnak a magyar emberre a régi prózáirók körmondatai; de éppen ez mutatja Gyöngyösy erős magyaros érzékét, hogy az inversiókat oly művészileg használni tudja. Ebben a tekintetben Gyöngyösy mindvégig mintaképpül szolgál; s a magyar költészet és nyelv tanulmányozója minduntalan kénytelen Gyöngyösyhez fordulni, a ki nyelvművészeknek és verselőnek is egyformán kitűnő s első volt, a ki öntudatosan költött magyar nyelven.

Természetesen érzelmes, lyrailag hangolható kedélye nagyon előmozdította rythmus érzékét és verselő tehetségének kifejlődését. Elbeszélő költeményeiben lépten-nyomon találunk megkezdett vagy éppen befejezett dalokra. Ily körülmények közt önként felmerül a kérdés, vajjon Gyöngyösy nem írt-e lyrai költeményeket? Persze e kérdésre az adatok hiányában bajos felelni, de az bizonyos, hogy Gyöngyösy a fennmaradt gyér nyomok szerint is már sokkal előbb a mint első műve a »*Murányi Vénus*« nyomtatásban megjelent, még 1655-ben ismeretes volt költői tehetségéről. Ez azt bizonyítja, hogy azelőtt is sokat dolgozott, bizonyosan írt kisebb lélekzetű költeményeket és minden valószínűség szerint ifjabb korában lyrai verseket is. De a kor szigorú erkölcsi felfogása nem kedvezett a lyrai költészetnek, Balassi is csak istenes énekeit adta ki a nyomtatásban; nemcsak a papok üldözték a virág énekeket, de a világiak is átallották, hogy szerelmöket a világ elé tárják. *Kossuth* Lajos csak e magyar felfogásnak kései visszhangja volt, mikor

rátámadt Szemere Miklósról: »Megélemedett ember léttére nem szégyel szerelmeskedéseit feltárho verseivel a világ elébe állani« Gyöngyösy énekei is vagy elvesztek vagy írásban foroghattak a közönség kezén. De így a lyrai költészetnek hatása irodalmunk fejlődésére kicsi volt, hiszen Balassi virágénekei csak az újabb időkben forognak közkézen, pedig a magok idejökben kiadva igen termékenyítő hatással lehetnek volna költészetünkre. De hát abban a korban csak a *krónikás verseket* tartották érdemesnek a kinyomtatásra. Az lehetett egyik főoka, hogy Gyöngyösy »krónikák« írására adta magát, bár tehetsége inkább a lyrához hajlott volna. Gyöngyösy a maga tehetsége szerint átvéve, feldolgozva kora költői hagyományait, epikánkra és lyránkra egyformán másfélszáz éven keresztül nagy befolyással volt. Gyönyörű hasonlatai ma már lyrai verseinkben közkeletűek; ki tudja, ki veszi ma észre, hogy e jelzők Gyöngyösy jelzői: virágos tavasz, lilium homlok, esőző szem, gerlicze-szerelem, egymást kergető könnyek, alabastrom nyak, szemes mint a galamb vagy, hogy hasonlatai, szólamai közül is bemutassunk egynehányat: »Megáll ott szava mindennek, a halott ajaka ékesszólás ehhez.« — Klárisokat megduló orczáid ékessége. — Küzködnek kövei (jeggyúrúrról van szó) az égi tüzekkel, dűlják is azokat ragyogó fényekkel. — Mind *csendes*, mind *habos* időknek folytában. — Esőző szemével orczáját hintette. — A merre megy, nyomában virágok fakadnak. — Ajka nyílása, piros hajnal hasadása.« Ilyeneket és hozzájuk hasonlókat lépten-nyomon találunk Gyöngyösy verseiben. Ezek a hasonlatok még ma is elragadnak, pedig hány költő elmondta már Gyöngyösy után, ma is bizonyítják Gyöngyösy ragyogó képzeletét, de az újság meglepő varázsával mennyire rabbá ejtették az olvasókat a magok idejében? Gyöngyösy volt apánk lyrikusa, epikusa egy személyben. Érzelmes helyei, szerelmes sóhajai a nők kedves költőjévé avatták, míg az öregek tudós mythológiájában, krónikái meséjében gyönyörködtek, hazáját szerető szívének fellángolása miatt szerették s vele lelkesedtek. De nyelvének varázsa is mindenkit egyformán elragadott.

Nem csoda, hogy népszerű volt s a nagy tehetségét tőle elvitatni nem lehet. Igaz, tehetségének megnyilatkozása egyenetlen, költészetének lángoló kitörései után sok benne a *száraz okoskodás*, ízlése is fejletlen, de az enyhébb érzelmeknek oly költői kifejezést tud adni, a mely ma is megindít s gyönyörködtet. Irodalomtörténeti fontossága annyi és oly nagy jelentőségű, hogy egy régi költőnk se mérhető vele össze ebben a tekintetben. Irodalomtörténeti fontossága abban van, *hogy a régi költészet stílusát meg-nemesítve adta az utókoruak*. Másfélszázadon keresztül ő volt a magyarság legkedvesebb költője, ifjak, öregek a legnagyobb gyönyörűséggel olvasták, nála külömb magyar póétát nem ismertek, nem is akartak ismerni. Mind a lyrai, mind az epikai magyar stílus megteremtésére döntő hatása volt. Nyomában a XVIII. század

végén egy egész költői iskola támadt, a mely az ő példáján lelkesülve művelte a költészetet. Nagy hatással volt a *debreczeni kör költőire*, Csokonai e század legnagyobb költője szintén az ő hatása alatt áll. *Petőfi* ragyogó, keleties pompájú hasonlatai tagadhatatlanul Gyöngyösyre emlékeztnek. Legnagyobb epikusunk, *Arany János* az epikai verses formáját tőle vette, rythmus-érzékét az ő művein fejlesztette. Stílus tekintetében is sokat tanult tőle. Gyöngyösy a multak költői hagyományát így adta át a jövődőknek, így készítette el a nép-nemzeti költészet virágzását.

A Kazinczy-iskola költői ugyan nem sok tisztelettel voltak Gyöngyösy iránt. Eszméket, formát a külföldtől kölcsönöztek, de költészetök *idegen virág maradt*, költeményeik közül csak azoknak van mai napig hatások, a melyek a magyar nemzeti sajátságokat, ha részben is, visszatükröztetik. Intő példa rá, *hogy a magyar költészet csak a nemzeti talajon, a magyar lélek sajátágaiból táplálkozva fejlődhetik, virágozhatik tovább*. A külföld eszmé-áramlataiból táplálkozhatnak ugyan és táplálkozni is kell a magyar költészetnek is, de mindez magyar formában, a magyar lélek sajátságainak megfelelő átdolgozásban, átalakításban hathat, csakis így virágozhatnak a magyar nemzeti költészet.

Nálunk a nép-nemzeti irány nagy diadala mellett is, talán épen *Petőfi* és *Arany* költészetének visszahatásaképen újra lábra kapott az idegen költészet kultusza és utánzása. Így eszmékben tágabb mezeje nyílik ugyan meg a magyar költészetnek, látóköre kiszélesedik, de igazi *nagy magyar költő csak az lesz*, a ki ezeket az eszméket, ezt a gazdagabb világot magyar köntössel ruházza fel, magyar lélekkel tudja átdolgozni, magyar szellemmel tölti el. Különbözik költészetünk elsatnyul, idegen üvegházi növény lesz.

Ebbe a hibába, örvénybe mindig belésodródik a költészet, *ha elszakad a nemzeti földtől, ha a mult hagyományaitól nem táplálkozik, ha költőink, íróink a régi kor jeleseit kicsinyelve nem tanulmányozzák őket*. A történelmi folytonosság szakadt így meg s a magyar nemzeti lélek homályosodik el íróinkban. A tudomány is csak nemzeti alapon virágozhatik; a költészet, a nemzeti lélek virága még kényesebb, érzékenyebb ebben a tekintetben. Ne felejtsek el soha íróink, hogy magyar földön születtek, magyar emberek és magyaroknak írnak!

A nemzeti önérzet, lélek elhomályodása idején mindig régi költőinkhez kell folyamodnunk, a népköltészet üdítő forrásából kell merítenünk, az ő magyar érzésökből táplálkoznunk, megújulnunk. Gyöngyösy azok közül való, a kihez mindig bizalommal fordulhat a magyar író. Nyelve, verselése, érzése tősgyökeres magyar. Hatott korára, a magyar költészet virágzásának termékenyítő alapot adott, de termékenyítőleg fog hatni mindenkor arra, a ki művei tanulmányozásához hozzá fog! Ez örök, hervadhatatlan érdeme.

AZ UTOLSÓ ÉVEK.

(A költő haza megy Bécsből. Második házassága. Megyei szereplése. Dietai követ. Alispán. Charikliá. Ujra alispán. Halála.)

Keserű tapasztalatokat szerzett Gyöngyösy Bécsben, saját szemével győződhetett meg róla, mily gyűlöletes volt ott a magyar név. Egészsége is megrendült, mint maga írja: »csak imigy, amugy szolgál«. Sóvárogva vágyott vissza Magyarországba. »Csak már szabadulhatnék« — írja — »a bécsi lakástól«. Pedig Magyarországon épen ez évben a legrettenetesebb polgárháború dúlt. A német zsoldos katonák, a labancz főurak és püspökök dühöngtek a lutheránus vagy kálvinista magyar ellen. A vallásüldözés rémes jelenetei játszódtak le az országban. Vérözön árasztotta el az országot. Minden társadalmi rend felbomlott, a kik nem akartak katolikusok lenni, külföldre menekültek, vagy a török hódoltság alatt kerestek menedéket. A szegény köznép ezrenként menekült a török földre. A külföldi protestáns hatalmak közbe járása keveset segített a szerencsétlen magyar nemzetet. Csak 1675 körül enyhült valamennyire a magyarok üldözése.

Ily körülmények közt nagyon is érthető, a nyugalomra vágyó Gyöngyösy a hatalmas *Andrássy* Miklós pártfogását kereste, hogy oltalma alatt nyugodtabban élhessen.

Elő felesége, *Baranyay Ilona* révén Gömörben volt földbirtokos, ebben a megyében már idestova tíz esztendeje lakott. Csetneken, az *Andrássyak* védőszárnya alatt iparkodott meghúzódni, abban a megyében, a melyet már második szülőföldjének tekintett. E község a hadak útján is kívül esvén, a pusztításnak se volt úgy kitéve.

Ez sikerült is neki, mert *Andrássynak* is szüksége volt a híres jogtudósra. Gyöngyösy mindenképen iparkodott is magát hasznossá tenni, mint jószágigazgató, mint ügyvéd, sőt a megszorult főúrnak készpénzzel is segítségére volt. *Andrássy* Miklós, a ki maga is ez időtájban lett katolikus, iparkodott is őt mindenképen pártfogolni, zálogjogon előbb Csetneken, később *Krasznahorka-Vár-alján* házat, egyéb földbirtokot is adott a kezére, okirataiban is különösen elismerte, dicsérte is Gyöngyösy hűséges szolgálatait »ezen a földön levő háborúságos és veszedelmes időben«, a melyeket élete veszélyeztetésével is teljesített uráért.

De Gyöngyösy okulva azon is, hogy a szerelem miatt, »átkozott hírharangok« besugása folytán, annyi baja volt *Széchi Mária* udvarában, »*Cupidó*«-ban megírt fogadása szerint, minthogy »drága ugyan a szüzesség«, de hát sok nehézség vagon benne, és mégis csak boldogabb az, a kinek Isten ad jó feleséget, a házasságra, »ez istenes szerzetre« szánta el magát. Nem hiába írta le »*Cupidó*«-ban oly érzelmes sorokban a jó feleség dicséretét, meg is házasodott, így szerezvén szívének sok gyönyörűséget. Mert hát,

mint érzékiesen zengi, ha a tél fergetege, a fagyaló hideg éri, mindjárt felesége óhajtott tűzében melegszik meg, míg a nyár izzasztó hevében árnyékos öle nyugtatja s hűs csókoknak harmatja frissíti fel. Kedvre deríti az embert »az asszonyi rend«, mert mint felkelő nap, olyan az ábrázata, szemöldöke, mint a szivárvány, gyenge homloka, fejr liliom, piros ajka, mosolygó kláris, karcsú dereka, egyenes czédrus, mosolygása, hajnalhasadás. Első kiadása Zrinyi Ilona gyönyörű leírásának hangban, ragyogó színekben ikertestvére is.

Ezt a jó és szép feleségét, a kiről így álmodott, az Andrásnyak udvarában találta meg, *Görgey Judith* személyében. Ott volt mint afféle szegény nemes leány, szobaleány vagy ilyenforma minőségben, Andrásny felesége és Annika leánya körül forgolódván. Gyöngyösy szerelmes hajlandóságát össze tudta egyeztetni Andrásny kedvének keresésével is. Görgey Judithot nagyon szerette a főúri család hűségért. 17 éves fiatal üde kis leány volt, mikor az ötven évet meghaladott Gyöngyösy fiatalos merészséggel nőül vette. Szépségen, fiatalságon kívül más értéket nem hozott ugyan a házhoz, de a házasságával is bensőbb összeköttetésbe jutott a főúri családdal. Görgey Judith a tornamegyei *Görgő* községből származott nemesi család sarjadéka volt. Hűségét épen olyan nagy dicsérettel halmozza el, mint Gyöngyösyét Andrásny Miklós báró. Bizonyos, hogy Görgey Judith már az 1674-ik évben házastársa volt, de már 1691-ben 36 éves korában meghalt. Termékeny, boldog házasság volt ez. Első feleségétől négy gyermeke született, a legidősebb volt, mint már említettük, *Borbála* nevű leánya, azután következtek: *István*, *Mária*, *Éva*. Görgey Judithtól született gyermekei voltak: *Imre*, *Rozála*, a nógrádi *Ethre* László felesége, *Gábor*, a ki kancellári tanácsossáig vitte, mint hű labancz, de a kinek csak két fia, Antal és Károly volt, ezek utódai leányok lévén, a család ez az ága, fiágon kihalt. Gábor *Csepregen* túl a Dunán szerzett nagyobb birtokot. *Julianna* Pletrich János, gömöri alispán felesége. Gyermekei voltak még: *Magdolna*, Ordódy Kristófné; *Ignác*, *Zsigmond* és *György*, a ki váradi kanonoksáig vitte.

A családi örömekből, gondból egyformán kijutott tehát a költőnek.

Gyöngyösy több mint tíz évig Csetneken lakott, az Andrásnytól kapott zálogos házban, de 1689-ben Krasznahorka-Váraljára tette át lakását, mert Andrásny Miklós most már nemcsak csetneki, de Váralján is romban levő házát és egyik részbirtokát is beirtatta nevére zálogképen. Gyöngyösy most már Váralján építettett magának alkalmas lakást, s oda költözött, bizonyosan Andrásny kívánságára, a ki kedves emberét a maga közelében szerette tudni.

A főispán vonta be a megyei élet mozgalmába is. Gyöngyösy híres jogtudós, tapasztalt, ügyes ember volt, a ki bánni tudott az emberekkel is. Ez időben már volt elég tanult megyei tisztviselő, de Gyöngyösyvel tudomány dolgában is kevés versenyezhetett,

a tollnak pedig régi, elismert mestere volt. Az alispánnak, jegyzőnek pedig már ebben az időben is sokat kellett fogalmaznia. De ez csak egyik része volt Gyöngyösy megyei tevékenységének. Emberismeretéről, alkudozó ügyességéről tanuskodik, hogy minden kényes ügyben őt küldték ki. Különösen sokszor tárgyalt az akkori mindenható, pusztító katonáékkal, még az eperjesi hóhérral, Caraffával is alkudozott. Megyéjét két ízben, 1681-ben és a híres 1687-iki országgyűlésen is képviselte.

Andrássy Miklós főispán kedves, hű, megbízható emberét minden áron az alispáni székre akarta ültetni. De 1683-ban a gömöriek a *jöttment* Gyöngyösy helyett a tősgyökeres gömöri Paniti, *Uza* Sándort választották meg a magok jelöltjei közül alispánnak, noha a főispán a volt alispán mellé Gyöngyösyt kandidálta.

Ebben az időben ragyogott a legfényesebben Thököly, a »*kurucz-király*« szerencse csillaga. 1682-től kezdve egész Felső-Magyarország a fejedelem kezén volt. Thököly Kassán gyűlést hívott össze. Gömör megye kezdettől fogva buzgó híve volt a felkelőknek, de Thököly győzelmei általános örömet keltettek mindenütt az országban. Mindenkit az a reménység táplált, hogy immár végre: »*A kalpag szab rendet a kalapnak.*« A bujdosók hazatérték, vissza kapták jószágokat. A pataki iskola újra megnyílt, a híres eperjesi kullegium vagyonát is vissza adatta a fejedelem, még ez évben megnyitották, s nagy lelkesedéssel ünnepelték Thökölyt, a ki tanítványok volt. Az örömmámor elragadta költőnket is, a ki a kassai kurucz-gyűlésen képviselte megyéjét. Ez országgyűlésen már nem a nádort, a kiben az ország rettenetesen csalódott, mert a bécsi udvar kész eszköze volt, hanem Thökölyt, Zrinyi Ilonát ünnepelte lelkesen verseiben, különben Zrinyi Ilonának ismerőse volt a költő. Szerette, nagyra becsülte Gyöngyösy tehetségét.

Gyöngyösy e viselkedésére valami különös magyarázat nem szükséges. Köpenyforgatónak, ingadozónak se kell tartanunk a költőt. Általános volt a lelkesedés Thököly sikerei miatt; mindenki azt hitte, hogy a török erős védelme mellett a német pusztító, gyilkos uralkodásától megszabadul valahára a nemzet. Az udvar bűnei idegenítettek el minden magyart Béctől, a mi rettenetes szenvedések után természetes is volt. Koháry István rendíthetetlen császári hűsége fehér holló ez időből. Ebben a szörnyű küzdelemben a török hatalom tönkre ment, de Magyarország sebei, a melyeket a német politika azután is ütött rajta, rettenetesen kiújultak.

Buda bevétele után Gyöngyösy népszerűsége öregbedett e kurucz érzésű vármegyében. 1686-ban, Andrássy Miklós halála után, fia Péter következett, a mikor Gyöngyösyt a rendek nagy többséggel alispánnak választották. Alispán volt 1693-ig, noha folytonos betegeskedésére hivatkozva, már 1691-ben leköszönt, de a főispán és a rendek kérésére megmaradt e díszes, de egyuttal

terhes állásában. Még a jegyzői tisztelet is a nyakába varrták. Csak nagynehezen tudott megmenekülni a megyei hivataltól.

1692. május 12-ikén nagy csapás érte a folytonosan betegeskedő költőt. Fialat felesége e napon halt meg. A beteges, öreg költő árván marad. Magános öregségében gazdasági ügyeivel és a költészettel foglalkozott. Kemény János kéziratát ellopták tőle, csak nagy bajjal, erősen elrongyolva kapta vissza, úgy hogy a költő nagy fáradtsággal dolgozta át és 1693-ban ki is adta. Eszterházyhoz írott költeményét adta ki 1695-ben. »*A csalárd Cupidót*« kedveskedésül ajánlotta föl Koháry Istvánnak. A »*Rózsa koszorút*« már előbb, 1690-ben adta ki.

Ebben az időben, 1692-ik évben nádori *adománylevelet* eszközölt ki némely gömöri részbirtokokra, de ezek miatt a *Kubinyiakkal*, a *Márássyakkal* perlekedésbe keveredett. Birtokszerző vágya, a mi azonban minden régi magyar nemes szokása volt, nem ütött be. Költségei megtérítése mellett lemondott a birtokról is. 1695-ben, mint megírtuk, elvesztette *Babaluska* falut is, a mit Koháry István kiváltott tőle 1200 frton.

1697-ben a fiatal Andrassy Péter apjától, Miklóstól Gyöngyösnek átengedett birtokokat kezdte kiváltani, noha a határidő elmulasztása miatt ehhez már joga nem volt. De Gyöngyös, mint mindég, most is meghajlott a hatalmas előtt. A krasznahorkai házat, a hol 13 esztendeig lakott, vissza bocsátotta, a csetneki házhoz azonban jogát továbbra is fentartotta, mert ott magának is voltak birtokai. Költségeit azonban a főúr megtérítette. Nehéz szívvel költözött el Váraljáról, a hol annyi családi baj és öröm érte. Itt születtek *Zsigmond* és *György* fiai, itt temette el második feleségét, innen adta férjhez *Rozália* leányát, a régi, nógrádmegyei nemesi családból való Kálnói *Éthre* Lászlóhoz.

Csetneki házában elvonulva, megöregedve, folytonos betegeskedéssel küzködve, a költészet művelésében keresett vigasztalást. *Charikliát* Andrassy Péter kedvéért »régii versek rongyaiból nem kis fáradsággal« dolgozta át. Andrassy nagyon érdeklődött a regényes történet iránt, a mit Czobor Mihály foglalt gyarló versekbe. Most a magyar versek ez időbeli legnagyobb mestere tette rá a kezét.

Chariklia az egyetlen megmaradt görög regény átdolgozása. Irodalomtörténeti tekintetben nagyon fontos. Szerzője, *Heliodorus*, a hagyomány szerint püspök lett volna, a IV-ik vagy II-ik században élt. De ebből csak annyi igaz, hogy e munkán némi keresztényi színezet vonul végig, a mi azt bizonyítja, hogy a keresztényen felfogás terjedt a pogányok közt is. Ezt az igazságot már Dugonics is kimondta.

Heliodorus könyvének tárgya Chariklia és Theogenes szerelme és temérdek hányattatásának története, a kik végül is egymásé lesznek. Ez a kalandos történet nagyon népszerű lett s temérdek utánzata akadt. Különösen a francziák utánozták az úgynevezett

heroikus regényekben. Leghíresebb heroikus regény volt *Kassandra*, a melyet a szép stílű *Báróczy* Sándor fordított le, mint ilyen irodalomtörténeti fontosságú a magyar irodalomtörténetben is.

Heliódorus művének nálunk is akadt fordítója. Egy névtelen szedte magyar versekbe, de nem fejezhette be, azért egy másik verselő, a ki az eredetét nem ismerte, a 8-ik énektől kezdve a maga leleménye szerint be is végezte a kalandos történetet. Így ismerte Gyöngyösy e munkát, így ismerte Andrassy Péter is. A költő kedveskedni akarván a fő úrnak, megszivlelte azt a mondását »kár, hogy olyan rendetlenül vagyon Chariklia históriája, s nem veszi azt valaki igazításba«. Nagy fáradsággal megcselekedte maga, megírta szépen folyó magyar versekben, sok szép leírással, lyrai áradozással. Szóval utolsó művében is a megöregedett költő a szerelem dicsőítésének áldozott.

De Gyöngyösy az eredetét nem ismerte. Művének befejezése teljesen elűt az eredetitől; követte a magyar átdolgozást, a mely az átdolgozó leleménye ugyan, de szépségben nem vetekedik az eredetivel. Mint Dugonics mondja, csak a szót szaporította minden haszon nélkül.

Egyébképen az eredetinek az a legnagyobb érdeme, hogy ügyesen van elbeszélve, bonyodalma mesterkéltséggel s nagyon szétágazó, de a helyzetek, kedélyállapotok rajzával kiemelkedik még a görög művek között is. Az azonban nagy baja, hogy az események legnagyobb részét mások elbeszéléséből tudjuk meg, a kik tulajdonképen részt se vettek a kalandokban.

Gyöngyösy tehetségével talált az, hogy itt is a helyzetek, hangulatok festésével foglalkozhatott. Ékes folyású érdekes verses munkát akart adni a közönségnek, e célját el is érte. A közönség mohón olvasta e könyvet, a mibe különben beszötte Ovidius munkájából Piramus és Thisbe históriáját is. Munkája 1700-ban jelent meg *Lócsén* Brever Sámuel özvegye betűivel. Hosszú előbeszéddel ajánlotta Andrassy Péternek, magának és gyermekeinek is kikérve »régii, úri jó akaratját«.

Ez a jóakarát meg is nyilatkozott, mert bizonyosan az ő közbenjárására legeszesebb fiát, *Gábort*, Gömör vármegye rendi főjegyzőjöknek választották 1669-ik év október 5-ikén. 1700-ik esztendőnek október 4-ikén az öreg költőt újra akarata ellenére alispánnak választották. Gyöngyösy egy megbizottja által a rendek elébe terjesztette, hogy beteg, öreg ember, s kérte a vármegyét, hogy e tisztől mentse fel. De a rendek, különösen a főispán, nem engedtek, Gyöngyösy erre az egy esztendőre az alispánságot elfogadta. A következő évben Gyöngyösy megint leköszönt, de lemondását újra nem fogadták el, Gábor fiát rendelték ki, hogy külön díjazásért apja írásos munkáin könnyítsen. Így nagy kéréssel marasztották meg a következő esztendőkre is, úgy hogy Gyöngyösy élete végéig Gömörmegye alispánja maradt; a Rákóczi-forradalom idején is vezette a megye ügyeit. A megye rendeletéből ő bocsá-

totta ki azt a nyílt parancsot 1704-ik év április 19-ikén, hogy az elmaradt, lézengő katonák a fejedelem táborába menjenek. Fia, Gábor, a megye dolgában Bécsbe ment s a Rákóczi-forradalom idején Andrássy Péter főispánnal jobbnak látták ott maradni, a mi miatt Gábor főjegyzői hivatalát elveszítette. Mint jó labancz később a kamaránál szolgált, s az udvari kancelláriánál tanácsos és később a Dunántúl nagybirtokos lett. De fiaiban, Antalban, Károlyban kihalt ez az ág.

Az öreg költő 1704-ben, szeptember havában halt meg, a vármegyei jegyzőkönyv halála napját se jegyezte fel. Csetneken temették el. Sírja jeltelen, de háza, a hagyomány szerint, a *Jolsvai-utca* 110. szám alatt volt, és átalakítva ma is megvan. A család elszármazott Gömörmegyéből, a Baranyay Ilona-féle jószágokat *Berentén, Csetneken* Szepessy Pál, atyjok-fiának, ifj. Gyöngyösy István és a leányági örökösök 1751-ben elzalogosították, s így a család Gömör vármegyéből eltűnt, Zemplénben, Ungban, túl a Dunán élt tovább. Imre, a költő fia, úgy látszik Erdélybe származott el. Gömörben nem maradt senki, a ki a költő emlékét fenn tartotta volna. A megye maga pedig megfeledkezett jeles fiáról. Gyöngyösy István azonban maga emelt magának ércznél értékebb emléket munkáiban.

DR. GYÖNGYÖSY LASZLÓ.

